

PRILOG BIOGRAFIJI ILIRCA
JOSIPA KUNDEKA

Ličnost Josipa Kundeka, ilirskog pjesnika i druga Štoosova iz sjemeništa, te kasnijeg hrvatskog misionara, društvenog i političkog radnika u SAD, nije do danas cjelovito obrađena u takvom opsegu da bismo joj mogli odrediti pravo mjesto u našoj historiji. Poteškoća je u tome što istraživački rad u vezi s Kundekom treba usmjeriti u tri pravca: 1. da se istraži uloga Kundeka kao pjesnika i rodoljuba do njegova odlaska u Ameriku, 2. da se rasvijetle motivi koji su ga naveli da ostavi Hrvatsku i ode u misije, i 3. da se prouči djelovanje Kundekovo u SAD, na čemu se do sada najviše radilo i to od strane američkih i hrvatskih historičara u Americi.

Nema sumnje da se istraživanje u svakom od tih pravaca neće moći strogo razgraničiti, jer problemi koji se nameću kroz Kundekovu ličnost moći će se objasniti samo tada, ako se u njegovu životnom djelu protraži logični put od ilirskog pjesnika i hrvatskog rodoljuba do misionara te društvenog i političkog radnika u SAD. To potvrđuje i činjenica da svi oni koji su dosada pisali o Kundekovu radu u SAD nisu mogli a da ne spomenu kako su na taj njegov rad mnogo utjecala shvaćanja koja je on stekao već u svojoj domovini.

Između rijetkih radova koji su u nas napisani o Kundeku valja spomenuti članak Davorina Krmpotića, Josip Kunderk, misionar u Jaspersu, Dubois County, Indiana: 1809—1857, almanah »Hrvatska duša«, Zagreb 1924—25. To je kratki životopis, uz koji je kao prilog dodano 12 Kundekovih pisama nadbiskupu u Beč, koja su u stvari službeni izvještaji o

njegovu radu u Americi. O Kundeku su još pisali Janko Barlè i Velimir Deželić, oba u časopisu »Prosvjeta« g. 1900, zatim Nikola Andrić: Josip Kunderk, pjesnik ilirski, Život I, 1900, i Antun Barac u »Književnosti ilirizma«, 1954, str. 197—198. Dok Andrić s više oduševljenja govori o Kundeku kao rodoljubi i pjesniku, dajući mu u tom pogledu mjesto uz Štoosa, Derkosa i Draškovića, dotle je Barac uzdržljiviji tvrdeći da u Kundekovim pjesmama nema, doduše, poezije, ali ima iskrenog patriotizma.

Razlozi zbog kojih je Kunderk otišao kao misionar u SAD bili su dobrim dijelom druge prirode nego što je širenje katolicizma. Zato se ne možemo složiti s mišljenjem da je Kunderk otišao u Ameriku, jer je više volio da se žrtvuje za Indijance i katolicizam, negoli za svoj narod — kako tvrdi Barac. Ovo mišljenje nije u skladu s onim što je sam Barac rekao o Kundeku kao o Štoosovu sumišljeniku i rodoljubivom pjesniku. Osim toga, Kunderk nije djelovao među Indijancima, nego među evropskim doseljenicima, uglavnom Nijemcima (tih godina još nije počelo masovnije iseljavanje Hrvata u SAD). Poznato je i to da je Kunderk propovijedao ne samo katolicima nego i protestantima.

Budući da se još nije pristupilo znanstvenoj obradi historije emigracije iz Hrvatske, izostalo je dosada i objašnjenje, zašto je hrvatski rodoljub i ilirski pjesnik Josip Kunderk emigrirao iz domovine. Svakako je kod utvrđivanja razloga njegova odlaska u Ameriku potrebno obuhvatiti širi kompleks pitanja, među kojima posebno mjesto zauzima činjenica da je Kunderk bio ilirac, koji je prolazio kroz sve poteškoće, sukobe i razočaranja

svoje generacije.¹ Kako se Kundeka doimalo političko stanje u Hrvatskoj, vidi se i iz toga što on kasnije u Americi 1853. prekida veze s Bečom zbog njegove centralističke politike, s kojom se, kako kaže Krmpotić, »stari hrvatski ilirski rodoljub i američki demokrata nije mogao složiti«.

Dosada najuspjeliji prikaz ličnosti Josipa Kundeka dao je Dr. Jure Prpić u svojoj studiji: Josip Kundek, hrvatski misionar u Americi, »Novi život« III, Rim 1964, str. 241—258.² Prpićev rad zaslužuje pažnju iz više razloga: o Josipu Kundeku je, kako smo vidjeli, u nas malo napisano i malo se zna, pa ovaj rad predstavlja vrijedan doprinos upoznavanju naše domaće historije, a uz to je dobar putokaz onima koji budu htjeli obraditi čitavo životno djelo Kundekovo. Osim toga, svakako je važno da se i svjetska javnost upozna s tekovinama naše kulture i našim doprinosom razvitku civilizacije.

Prpić je uspio i u jednom i u drugom pogledu. On je htio pokazati da su i naši ljudi zaslužni za napredak SAD, a djelatnost Josipa Kundeka samo je jedan od primjera za ispravnost ove tvrdnje. Četrdesetih i pedesetih godina prošloga stoljeća, baš u ono vrijeme kada je Kundek djelovao u Americi, bio je ondje jak antimigrantski pokret domaćih nacionalista, koji su isticali da pravi Amerikanac može biti samo bijeli, protestantski anglosaksonski Amerikanac, rođen u Americi (»Nativism«). Osim toga, sve do naših dana održalo se kod nekih Amerikanaca mišljenje da su ljudi iz zemalja kao što je Hrvatska dolazili u SAD samo da zarađuju novac i šalju ga kući. Prpić nastoji opovrći takva shvaćanja, pa mu Kundekov rad u SAD pruža upravo sjajan argument za njegovo mišljenje, pogotovu kad mu je pošlo za rukom da

¹ U Iseljeničkom kalendaru za g. 1966, koji je izdala Matica iseljenika Hrvatske, objavio sam članak: »Motivi zbog kojih je Josip Kundek iselio iz Hrvatske u Ameriku«. U tom članku pokušao sam da otkrijem prave razloge Kundekova odlaska u Ameriku.

² Dr. Jure Prpić, Associate Professor of History na John Carroll University u Clevelandu, objavio je 1964. u »Balkan studies«, Solun, opširnu raspravu o francuskoj vladavini u Hrvatskoj (French rule in Croatia: 1806—1813).

dokaže, kako Kundek nije bio samo misionar, nego politički i društveni radnik, te energični pionir u širenju SAD na Srednji Zapad.

Koliko je Prpiću do toga da obrani svoju tezu, vidi se i iz toga, što on, kao i mnogi naši pisci u SAD, nije izostavio podatak da je u 30. godinama XIX st. iz Hrvatske poslano 57.000 forinti za izgradnju škola i crkava u SAD, iako taj podatak nije u nekoj užoj vezi s njegovom studijom.³

Za svoj rad o Kundeku, Prpić se obilno služio Krmpotićem, osobito na onim mjestima gdje govori o Kundekovu životu prije odlaska iz Hrvatske i o njegovim vezama s Hrvatskom i Bečom po odlasku u SAD. Za Kundekov rad u Americi koristio se opsežnom američkom literaturom, među kojom dolaze osobito u obzir doktorska disertacija Mc Andpewsa, Father Joseph Kundek 1810—1857, St. Meinrad (Indiana) 1954. i rasprava Antony G. Zubacka, First Croatian Missionary in Allegheny County, Pittsburg 1947.

Na žalost, u onim dijelovima Prpićeve rasprave koji se odnose na Kundekov život u Hrvatskoj i njegove kasnije veze s Bečom i Hrvatskom ima nedostataka i praznina. To se autoru dogodilo vjerojatno zato što izvori koji su mu za taj dio bili potrebni nisu potekli iz prve ruke. Tako je on, među ostalim, pogrešno naveo datume kad je »Katolički list« iz 1852. pisao o Kundekovu dolasku u Zagreb. Osim toga, Prpić ne spominje ona dva pisma koja je Kundek pisao iz Amerike, a objavljena su u Gajevim »Narodnim novinama« 1838. i 1840. Vjerojatno mu ona niti nisu poznata, ali ona mnogo vjernije prikazuju Kundekov rad i položaj u Americi, kao i njegov odnos prema Hrvatskoj, negoli ona koja Krmpotić navodi a koja su u stvari sadržavala službene izvještaje Bečkoj nadbiskupiji. Da je Prpić konzultirao više našu, iako

³ Tražio sam u biskupskom i kaptolskom arhivu u Zagrebu izvore za taj podatak, ali ih nisam mogao naći. Međutim, činjenica je da je prema podacima iz tih arhiva doista išla iz Zagreba pomoć u Ameriku i to od 1832—58. preko misionarskog društva »Leopoldinen-Stiftung«, koje je osnovano u Beču 1829.

oskudnu literaturu, a napose Andrića, njegov prikaz bio bi svakako potpuniji. Ovako njegov rad znači, doduše, važan prinos upoznavanju Josipa Kundeka, ali ostavlja neka pitanja otvorena.

Ivan Čizmić

J. L U E T I Ć, BRODOVLJE DUBROVAČKE REPUBLIKE 17. STOLJEĆA, Građa za pomorsku povijest Dubrovnika 3, Pomorski muzej JAZU Dubrovnik, 1964, str. 194.

Poslije objavljivanja svojih dviju knjiga u istoj ediciji: »Pomorac i diplomat I. Kaznačić, s osvrtom na dubrovačko pomorstvo 18. i poč. 19. st.« (1954) i »O pomorstvu Dubrovačke republike u 18. stoljeću« (1959), zatim izvan te edicije knjižice »Mornarica dubrovačke republike« (1962), (usp. prikaze u HZ VIII, 217; XIV, 358—359; XVI, 370—371) i niza rasprava o pojedinim problemima dubrovačkog pomorstva, préd nama je četvrta knjiga ovog istraživača novijeg razdoblja u razvoju pomorstva Dubrovačke republike.

Autor upozorava da se antagonizam između Mlečana i Dubrovčana osobito pojačava u XVII stoljeću. Jedni i drugi prinuđeni su, zbog prodora na Mediteran engleske, francuske i nizozemske trgovačke mornarice, da se orijentiraju u pomorstvu na Jadran i istočni Mediteran. Dubrovčani u toj borbi uspijevaju sačuvati svoju luku kao glavnu tranzitnu luku prema lukama Apeninskog poluotoka. Oni povisuju carinske takse, povećavaju vlastitu proizvodnju (sol, tekstil, brodogradnja), bolje organiziraju kopnenu trgovinu s balkanskim zemljama koje u to vrijeme doživljavaju svoj ekonomski uspon i sl. Međutim, Republika nije uspjela zaustaviti pad vrijednosti novca prema valuti ostalih evropskih država. Iz tih razloga javlja se nova ekonomska politika Dubrovnika — to je konstatacija koju je dobro obrazložio V. Vinaver, a autor je prihvaća — koja treba da se uskladi s novim prilikama u Sredozemlju i svijetu. Posljedica tih mjera kao i diplomatskih

nastojanja jest da je Dubrovnik sredinom XVII st. »postao najvažnija arterija kojom su manufakturni proizvodi iz Italije i drugih evropskih zemalja dolazili u turske zemlje, a turska trgovačka roba odlazila na Zapad« (str. 14). Slijedeći istraživanja i zaključke S. Dimitrijevića o dubrovačkoj karavanskoj trgovini u Južnoj Srbiji u XVII st., autor piše da je ova »veoma razvijena trgovačka aktivnost širila robnu proizvodnju u balkanskim zemljama« gdje su se »pojavile osobine kapitalističkog oblika društva«. »To je — kaže on — bez sumnje utjecalo i na proces raspadanja turskog feudalnog poretka, a napose je dubrovačka izvozna trgovina iz balkanskih zemalja prouzrokovala pojavu začetaka kapitalizma u oblasti stočarske proizvodnje i u oblasti karavanskih prijevoznih tereta« (14). U novonastalim prilikama Dubrovčani su se orijentirali na trgovačkopomorske veze uglavnom preko svoje matične luke.

Na temelju arhivskih istraživanja L. opisuje različite tipove dubrovačkih jedrenjaka u XVII st. i konstatira da su »se dubrovački brodovlasnici na vrijeme i najfunkcionalnije znali preorijentirati na takve tipove jedrenjaka koji su im najbolje odgovarali s obzirom na uvjete mediteranskog pomorskog tržišta 17. st. i s obzirom na navigacione osobine pojedinih jedrenjaka« (22). Utvrđuje zatim materijalno stanje broja brodova dubrovačke trgovačke flote i zaključuje da je Dubrovnik bio najznačajnija luka u XVII st. na istočnojadranskoj obali. Zanimljiva je autorova tvrdnja da dubrovački brodovi drže linije: Genova — Livorno — Napoli — Mesina — Palermo — Lagosta — Kreta — Aleksandrija — Smirna — Sj. Afrika — Grčki arhipelag — Carigrad — Senj — Bakar — Rijeka. Uspoređujući stanje dubrovačke trgovačke mornarice s mletačkom konstatira da ona nije u XVII st. doživljavala katastrofalan pad kao mletačka, da se Dubrovnik znao bolje snaći na mediteranskom pomorskom tržištu nego Venecija i da potres 1667. nije katastrofalno oštetio dubrovačko trgovačko brodogradnja, kako se to dosada tvrdilo (41). Raspravlja zatim kratko o tranzitnoj

trgovini, osiguranju tereta, pomorskom konzulatu (*Consulatus maris*), ratnoj mornarici, konzulatima Republike i sl.

Knjizi je dodao »Priloge« u kojima su objavljeni popisi brodova, njihova nosivost, imena zapovjednika i suvlasnika, plovidbeni zadaci i sl. Prema sadržaju plovidbenih zadataka vidi se da dubrovački brodovi prevoze: vunu, kožu, sol, ulje, slane sardale, vosak, kordonu, žitarice, ulje, slani sir, drvo, lonce, konje, volove, mazge, skuše, svilu, pokrivače, dubrovačku rašu, ikru, paklinu, svijeće lojanice, an-gorsku pređu, različitu robu. Dakle ulav-nom proizvode zaleđa i vlastite.

Posebno je poglavlje »Dokumenti« u kojoj L. objavljuje izabranu izvornu arhivsku građu: različite odluke Senata koje se odnose na pomorstvo, tipove dokumenata, npr. prijava o nezgodi (havariji), inventar broda, ugovor o osiguranju itd.

Knjiga je pisana na temelju upotrebe neobjavljene arhivske građe s dosta činjenica iz područja pomorskog tranzita, s vrstama brodova, kapetanima i sl. Čini nam se da su neke autorove tvrdnje pretjerane. Po našem mišljenju, poslije XVI st. možemo govoriti samo o relativnom usponu brodogradnje i pomorstva u nekim decenijama XVII i XVIII stoljeća. U apsolutnom smislu, i brodogradnja i pomorstvo u Dubrovniku opadaju poslije XVI st. i ne dostižu više razinu koju su imali u XV i XVI stoljeću. Zato treba neke superlative o dubrovačkom pomorstvu za razdoblje poslije XVI st. malo ublažiti. Iz opisa plovidbenih ruta u XVII st. vidi se da je doseg dubrovačkih brodova ograničen i ne prelazi Mediteran. Činjenica je, osim toga, da u XVII st. ima u Dubrovniku samo jedan brod od 900 kara, dok je u drugoj pol. XVI st. bilo najmanje 13 brodova od 900—1300 kara nosivosti (usp. V. A. Bačić, Dubrovački brodovi u doba procvata dubrovačkog pomorstva u XVI st. Zagreb 1940, 79). Zbog toga treba dubrovačku brodogradnju i pomorstvo procjenjivati prema indexima XV i XVI stoljeća. Autorov popis konzulata valja nadopuniti činjenicom da su Dubrovčani imali u XVII st. konzulata, odnosno diplomatskih predstavnika i u Beču i Veneciji, te da je u tom sto-

ljeću Senat donio odluku da se dubrovački konzuli ne mogu za vrijeme trajanja njihove službe birati ni upućivati u neku misiju u ime države (usp. B. Krizman, Diplomati i konzuli u starom Durbovniku, Zagreb 1957, 97, 186, 194). Iako je knjiga J. Gelčiča, Delle istituzioni marittime e sanitarie della Repubblica di Ragusa, Trieste 1882, zastarjela, ipak zbog dokumentacije i nekih zabilježenih podataka za XVII st. nije je trebalo mimoći. Tako isto nisu se morali zaboraviti spomenuti i uvažiti noviji radovi I. Mitića koji napose izučava dubrovačke konzulate.

Međutim, uza sve ove primjedbe knjiga opravdava naslov i nesumnjivo predstavlja dobar doprinos povijesti dubrovačkog pomorstva u XVII stoljeću.

J. Lučić

E. BERLÁSZ, O BIBLIOTECI NIKOLE ISTVÁNFFY-A. Godišnjak Državne Széchényi-eve Biblioteke u Budimpešti 1959, str. 202—240. (Országos Széchényi Könyvtár Evkönyve, dr. Berlász Jenő, Istvánffy Milkó könyvtáráról).

U ovoj studiji od izvanrednog značaja za naše historičare i istoričare književnosti, autor objavljuje najnovije rezultate svoga istraživačkog rada — pronalazak triju kodeksnih knjiga za koje je utvrdio da su bile u sastavu lične biblioteke poznatog istoričara Nikole Istvánffy-a. Ove knjige sadrže materijal koji se odnosi na Hrvate u doba humanizma, dve pesme istorijske sadržine koje je ispevao zagrebački kanonik Georgius Vurffel: i to: »Elegia ad caesarem« (iz početka XVII stol.) i »Elegia in victoriam, quam Georgius Drascouith episcopus Zagrabensis habuit de Turcis apud Glynam fluuium« — ispevana na grčkom jeziku, te naučnu raspravu Faustusa Verantiusa (Vrančića) »De origine Slavorum«.

Nikola Istvánffy (1538—1615), potomak ugledne plemićke porodice, igrao je značajnu ulogu u političkom životu Ugarske potkraj XVI i na početku XVII st. (dugo je vremena bio propalatin), ali je značajan i kao humanistički pisac. Napisao je istoriju Ugarske od smrti kralja Matije Kor-

vina (1490) pa sve do svog doba, koja je pod naslovom: »Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV« izdana četiri puta (u Kölnu 1622, 1685. i 1724. i u Beču 1758). Pošto je u doba turske najezde izgubio svoje imanje u Južnoj Ugarskoj, Istvánffy se nastanio na svom hrvatskom posedu u Vinici blizu Varaždina i posle smrti bio sahranjen u tamošnjoj crkvi. Ovde, u Vinici, pisao je svoje malopre spomenuto istorijsko delo. Više njegovih predaka po majci bili su hrvatski banovi. Sâm Nikola Istvánffy učestvovao je u borbama protiv Turaka 1595. kod opsade Petrinje). Počev od XVII st. i hrvatska historiografija spominje ga kao svoga predstavnika (Scriptorium ex regno Sclavoniae a seculo XIV. usque ad XVII. inclusive collectio... ex praelectionibus... Adalberti Barits... in Academia regia Zagrabiensi anno 1774, Varasini s. a.). Mađarska istorija književnosti bavila se istorijsko-naučnim značajem i ličnošću N. Istvánffy-a, ali ipak ne u dovoljnoj meri. Sve do objavljivanja studije dr. Berlásza nije se znalo da je ovaj visokoobrazovani čovek, koji je studirao u Padovi i Bologni, imao svoju ličnu biblioteku koja je sadržavala više stotina naučnih dela. Potkraj XVI st. takve lične biblioteke bile su retkost i u ugarskim i u hrvatskim plemićkim dvorcima. — U toku svog istraživanja u biblioteci Széchényi, autor ove studije našao je pomenute tri knjige iz XVI i XVII st., na koricama kojih može da se zapazi otisak *supra librorum* N. Istvánffy-a. Nakon proučavanja sadržine i oblika ovih knjiga, autor je zaključio da su one doista iz nekadašnje biblioteke N. Istvánffy-a. Posle dugih istraživanja i u drugim mađarskim naučnim ustanovama, on je pronašao da se osim ove tri knjige sačuvalo u Mađarskoj još daljih šest iz nekadašnje Istvánffy-eve biblioteke: dve se nalaze u biblioteci Széchényi, jedna u Univerzitetској biblioteci u Budimpešti, jedna u biblioteci Mađarske Akademije Nauka, jedna u jégarskoj crkvenoj biblioteci i, najposle, jedna koje je u toku drugoga svetskoga rata nastala, a nalazila se u biblioteci porodice Esterházy u Kišmartonu.

U svojoj studiji, dr. Berlász pokušava da izvede na čistinu kakve je sve štampa-

ne knjige sadržala Istvánffy-eva biblioteka, bez kojih verovatno ne bi mogao ni da napiše svoje opširno istorijsko delo, a pored toga i gde je mogla ova biblioteka da bude smeštena. Prema podacima koje je imao na raspolaganju pretpostavlja da se ona nalazila u Vinici, dakle u Hrvatskoj. Završetak studije bavi se pitanjem sudbine biblioteke nakon smrti njenog vlasnika. Po svemu sudeći, rukopisni materijal biblioteke nasledile su tri kćerke Istvánffy-eve, od kojih su se dve udale za hrvatske plemiće, grofa Draškovića i grofa Keglevića. Da je ovaj materijal bio u posedu navedenih porodica ima više indicija. Istvánffy je štampao knjige ostavio testamentom zagrebačkom isusovačkom redu, ali je njihov veliki deo dospelo odavde u druge isusovačke manastire, šopronski i nađsombatski. Kada je Marija Terezija ovaj red ukinula (1773), one su dospеле u državne ustanove (Zagrebačka Kr. Akademija, peštanski sveštениčki seminar, peštanska Univerzitet-ska Biblioteka). Tokom vremena Istvánffyjeva biblioteka se potpuno raslojila žitaricama. Radi prehrane stanovništva Na kraju svoje bogato dokumentovane studije autor poziva na saradnju jugoslovenske (hrvatske) naučne radnike da zajednički istražuju podatke koji se još nalaze u rukopisima biblioteka kako u Mađarskoj, tako i u Jugoslaviji.

Studija je ilustrovana fotografijama *supralibros*-a i zadnje korice kodeksa, kao i amblema koji se nalazi na zadnjoj tabli kodeksne knjige.

Magdalena Anđelić

BOGUMIL HRABAK, IZVOZ ŽITARICA IZ BOSNE I HERCEGOVINE U PRIMORJE OD KRAJA XIII DO POČETKA XVII VEKA, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XIV, 1963, 121—203.

U prošlosti je Dubrovnik oskudijevao žitaricama. Radi prehrane stanovništva uvezio je žito iz Sicilije, Apulije, Ankonitanske marke i »Romanije« tj. bizantskog područja na Balkanskom poluotoku. Trgovina i uvoz žita iz »Romanije« dobro

su poznati zahvaljujući istraživanjima B. Krekića, Dubrovnik i Levant (1280—1460), SAN 1956, 60—78. Dubrovačku trgovinu s nekim područjima u današnjoj Italiji obradila je M. Popović-Radenković, Le relazioni commerciali fra Drubrovnik (Ragusa) e la Puglia nel periodo Angionio (1226—1442), 1957, i drugi. Poznato je da su Dubrovčani uvozili žito i iz Bosne preko Drijeva, ali nije bilo poznato koje su količine žita u Dubrovnik izvezene, koji su faktori uvjetovali pojavu tog izvoza s nepoljoprivrednog područja Bosne i Hercegovine i sl. Toga se posla prihvatio autor obradivši izvoz žitarica s toga područja, ne samo u Dubrovnik nego u čitav primorski pojas od kraja XIII do početka XVI stoljeća.

On prati pomnjivo, takoreći iz godine u godinu — koliko mu to dopuštaju arhivski podaci, osobito iz Dubrovnika, a u manjoj mjeri drugi arhivi (Venecija, Zadar, turski izvori, putopisi) — opseg dovoza žitarica na ušće Neretve, u Hercegovini, Makarsku i Split. Te žitarice najviše je, dakako, apsorbirao Dubrovnik, ali se izvozilo i na Korčulu i u Ankonu. Autor je naročito savjesno obradio kretanje izvoza tog artikla u XVI stoljeću. Iz toga vremena ima najviše podataka i ta je vrsta trgovine imala tada najveći opseg. Dubrovčani su još potkraj 80-tih i 90-tih godina XV st. regulirali svoje trgovačke odnose s Turcima, i otada se po balkanskim zemljama pod Turcima »dubrovačke trgovačke nasebine javljaju u gradskim naseljima uz drumove, kao drumske svetiljke koje se pale jedna za drugom« (133). Povezujući proširenje dubrovačke trgovine s uspostavom turske vlasti na Balkanu, autor uočava da propadanjem Turaka propada i dubrovačka trgovina na Balkanu. »S Lepantom, koji predstavlja prvi jasniji znak da je počela da slabi i vojna moć Otomanske carevine, počinje i propadanje Dubrovnika, koji je kao imela isisavao snage države sultana na Bosforu«. (152) Međutim, na drugom mjestu konstatira da taj pad trgovine nije tekao tako brzo. »Krajem XVI i prvih godine XVII veka Dubrovnik se još lepo održavao u privrednom smislu [...] Do početka XVII stoleća Dubrovnik je još čuvao svoje stare

pozicije u međunarodnom privrednom životu«. (186)

Izvoz žitarica iz Bosne često puta je bio uvjetovan i političkom situacijom. Ako je Turska u neprijateljstvu s Venecijom, turska je vlast uvodila tzv. jasak, tj. »zabranu izvoza robe, a pre svega hrane iz sultanove države, da ova ne bi poslužila neprijatelju« (153). No, zbog trgovačkih interesa jasak se nije uvijek strogo primjenjivao. Autor dobro uočava da je izvoz žitarica iz Bosne i Hercegovine bio uvjetovan više socijalnim momentom tj. feudalčevim prisvajanjem viška proizvoda, a u manjoj mjeri izvozom sitnih proizvođača koji su htjeli u Primorju za žito dobiti sol. Iako izvoz žitarica iz Bosne nije uvijek imao stalan karakter, ipak je, prema autoru, kralj Ostoja iz te trgovine akumulirao za sebe financijska sredstva.

Zbog važnosti i uloge turske vlasti na Balkanskom području, autor je posebnu pažnju obratio obimu izvoza od pada Bosne dalje. Tu uočava tri vremenska razdoblja u izvozu: 1) do velike gladi 1538; 2) za vrijeme između oba rata svete lige (1538—73), kada je izvoz bio najživlji. Upravo u to vrijeme Dubrovčani uvode premije na uvoz žitarica iz Bosne. To je razdoblje konjunktura, pa se »Neretva sredinom XVI veka pretvara u relativno značajniji žitarski trg«. Tada je cijena žitu bila najviša, a to je davalo poticaj izvozu; 3) od 1573—1606. izvoz žitarica u Dubrovnik nazaduje i poprima lokalni karakter.

Autor ističe razliku između izvoza u Dubrovnik i izvoza u Dalmaciju. Dubrovnik je iz pozadine nabavljao žito samo za vlastitu potrebu, a Venecija da se nahrane siromašna područja Dalmacije, ali i metropola. Izvoz u Veneciju bio je zbog toga stabilniji negoli u Dubrovnik. Upozorava da treba istražiti i bosanski izvoz žitarica u Slavoniju, Srijemu i Beograd — uopće prema sjeveru.

Autor u raspravi nije obratio posebnu pažnju cijenama žitarica i tako omogućio usporedbe s cijenama žita u Apuliji, Siciliji, »Romaniji« i sl. Budući da ova rasprava predstavlja zapravo dijelove njegove doktorske disertacije: »Dubrovački izvoz žitarica i variva iz Otomanskog car-

stva do početka XVII st.«, obranjene 1957. u Sarajevu, pretpostavljamo da su cijene obrađene na drugom mjestu. Autorova savjesna upotreba izvora i literature čini da rasprava temeljito osvjetljava važnost i vrijednost dosad nedovoljno poznatog izvoza cerealija iz Bosne i Hercegovine.

J. Lučić

M. M. FREJDENBERG, O FORMULJARE NATARIALJNYH AKTOV IZ TROGIRA, *Slavjanskij arhiv, Moskva* 1963, 3—11.

Diplomatičkom analizom trogirskoga notarske isprave nije se u hrvatskoj historiografiji nakon M. Šufflaya¹ nitko bavio, pa je već i sam interes sovjetskoga povjesničara M. M. Frejdenberga za problematiku trogirskog notarijata vrijedan pažnje. Autor ističe da među dokumentima prevladavaju kupoprodajni ugovori, zadužnice, oporuke, ugovori o uzimanju učenika u zanat i dr. Uspoređujući međusobno imbrevijature kupoprodajnog ugovora, zadužnice i ugovora o uzimanju učenika u zanat od nekoliko notara, on konstatira da se dispozicija sastoji od više sastavnih dijelova. Rezultati autora, međutim, nisu u cjelini prihvatljivi, pa je potrebno upozoriti na neke nedostatke te rasprave.

Autor u toj raspravi ne analizira formular trogirskoga notarske isprave (*instrumentum publicum*), već notarskih koncepata (*imbrevijatura*) iz druge polovice XIII st., koje je objelodanio M. Barada,² što iz neobjašnjivih razloga međusobno ne razlikuje, a u raspravi upotrebljava odviše općenite nazive »dokument« i »akt«. To je teško razumljivo i zbog toga što navodi gotovo svu domaću diplomatičku literaturu; ne poznaje, čini se, jedino veoma vrijedne rasprave G. Čremošnika o dalmatinskom notarijatu.³ Ne razlikujući imbrevijature isprava iz notarskih quater-

nusa od gotovih isprava, autor dolazi do nekoliko neprihvatljivih zaključaka.

Analizirajući dispoziciju notarske isprave F. konstatira da njezini sastavni dijelovi ostaju u drugoj polovici XIII st. uglavnom isti, ali da se mijenjaju protokol i eshatokol.⁴ Notar je u *quaternus imbreviaturarum* unosio samo bitni dio buduće isprave — dispoziciju (sadržaj pravnog posla), a sve je nepromjenjive formule protokola i eshatokola, osim oznake dana i mjeseca iz protokola i *actuma*, svjedoka i *examinatora* iz eshatokola, izostavljao. Dakako, struktura imbrevijature se mijenjala, jer je to ovisilo o običaju pojedinog notara, ali već dograđeni *instrumentum publicum* iz sredine XIII st. dugo je čvrsto čuvao svoj formalni sastav, osobito strukturu protokola i eshatokola.

Ne uzimajući u obzir ova diplomatička pravila i analizirajući samo imbrevijature, F. konstatira da notarska isprava »obično nema potpisa« i da »samo Franciscus de Cingulo završava neke dokumente riječima: *Ego Franciscus notarius scripsi*«,⁵ što nije tačno, jer su upravo *subscriptio* i *signum notarii*, uz *subscriptio examinitoris*, bitni sastavni dijelovi ovjerovljenja notarskog instrumenta, koji mu i daju *fidem publicam*.⁶ Notar, međutim, ne potpisuje imbrevijature, jer to ne bi bilo potrebno, a izuzetan je slučaj i nema osobito značenje što notar *Franciscus de Cingulo* na kraju dijela svojih imbrevijatura dodaje skraćeni oblik svojega potpisa: »*Ego Franciscus notarius rogatus scripsi*« ili još kraće: »*Franciscus scripsit*«. ⁷

F. zatim postavlja pitanje: zašto se »ponegdje svjedoci spominju na početku dokumenta, a ponegdje na kraju«; zašto se »kod nekih isprava eshatokol sastoji iz formule '*facta est cartula*' ili '*publicatum*', a kod nekih ih nema«.⁸ Odgovarajući na to pitanje, on nije uzeo dovoljno u obzir razliku između notarske isprave i notarske imbrevijature. Ove su, kako je već

¹ M. Šufflay, *Die dalmatinische Privaturkunde*, Beč 1904.

² M. Barada, *Trogirski spomenici I/1—2*, MSHSM 44 i 45, Zagreb 1948—50.

³ G. Čremošnik, *Dubrovačka kancelarija do godine 1300 i najstarije knjige dubrovačke arhive*, *Glasnik Zem. muzeja* 39, 1927; isti, *Nekoliko dubrovačkih listina iz XII i XIII stoljeća*, *GZM* 43, 1931; isti, *Notarijat Lastova u srednjem veku*, *JIC* V/1—2, 1937.

⁴ N. dj., 8.

⁵ Isto, 7.

⁶ M. Kostrenčić, *Fides publica* (javna vera) u pravnoj historiji Srba i Hrvata do kraja XV veka, *Posebna izdanja SKA*, knjiga 77, Beograd 1930, 72 i dalje.

⁷ Barada, n. dj., I/2, 250 i dalje.

⁸ N. dj., 8.

istaknuto, mijenjale svoj formular: ima slučajeva da je isti notar upotrebljavao nekoliko varijanata formulara, ali te individualne osobine i razlike diplomatski nemaju veće značenje. »Facta est cartula« i »publicatum« nisu uopće formule, nego samo tehničke oznake notara da je na temelju imbrevijature napisao ispravu i predao je stranci, a to nije ni radio svaki notar. U Kotoru su, na primjer, notari na marginama quaternusa dodavali oznaku: »extracta est foris«, što je isto.⁹

Međutim, najdalekosežniji je autorov nespornost oko invokacije. F. ističe da »trogirski notari u XIII stoljeću ne upotrebljavaju u dokumentima religiozne formule«,¹⁰ tj. invokaciju. Analizirajući imbrevijature, autor doista nije našao invokacije, jer imbrevijature redovito počinju oznakom dana i mjeseca ili veoma često, ako je notar istog dana napisao više imbrevijatura, samo kratkim: die dicto. S druge strane, potrebno je samo prelistati Smičiklasov Codex diplomaticus (od III sv. dalje) da se utvrdi da svi trogirski notari u toku XIII st., od prvog nam poznatog notara Iohannesa pa do Siroctusa, redovito počinju svoje isprave invokacijom. Zbog toga nije tačna autorova tvrdnja da notar »Scorus [...] uvodi invokaciju«¹¹ i da se već u dokumentima njegovoga prethodnika Franciscusa de Cingulo »neočekivano pojavljuje In Christi nomine amen i datiranje od rođenja Kristova«,¹² kao i da »ova formula svjedoči o njegovim religioznim simpatijama, a možda i o savezu s crkvom«.¹³

Kako je istaknuto, sastav imbrevijature ovisio je o običaju notara: u pravilu se invokacija, kao nepromjenljivi i nebitni dio, izostavljala, ali je zato svaki notar invokacijom počinjao, osim gotovih isprava, i protokole koje je u svojim quaternusima stavljao na čelo veće skupine imbrevijatura. Međutim, notar Scorus u početku svoje notarske službe u Trogiru piše imbrevijature s potpunim protokolom i opsežnom dispozicijom, ali već nakon kraćeg vremena piše, kao i njegovi pret-

hodnici, kratke imbrevijature, skraćujući s »etc« čak i formule dispozicije,¹⁴ čemu, dakako, ne valja pridavati nikakvo osobito značenje.

Zaključci, koje F. izvodi iz promjene u opsegu imbrevijatura i iz pojave invokacije u notara Scorusa, također su sasvim neprihvatljivi. Autor smatra da je »Scorus, budući da je u svojim prvim dokumentima obilno upotrebljavao religiozne formule, bio novi čovjek u Trogiru«, pa se čak pita, nije li »boravak Scorusa u gradskoj kancelariji rezultat pobjede crkvenih krugova«.¹⁵ Smatra da je ipak najvažnije to da »Scorus nije sačuvao dužji oblik dokumenta«, što objašnjava time da su opsežnije imbrevijature s potpunim protokolom bile rezultat »građanima tuđeg religioznog preokreta, što je svjedočilo o prodoru crkvenog utjecaja u kancelariju«. »Kad je ovaj formular bio napušten — zaključuje F. — na stranicama dokumenata probija se poslovni život trgovačkog i obrtničkog grada, kojemu je bilo potrebno kratko i precizno izražavanje. Tako nagli prijelaz od opsežnog dokumenata na kratke zapise u quaternusima notara Scorusa upućuje na porast poslovnih potreba u gradu, kao rezultat razvoja proizvodnih snaga«.¹⁶

Ovi promašeni i shematizirani zaključci autora rezultat su nedovoljnog poznavanja tehnike notarskog rada u dalmatinskim gradovima. Ograničili smo se ovdje samo na neke napomene u čitanje F-ove rasprave. Iscrpnije o razvoju trogirskog notarijata govorit ćemo na drugom mjestu.

Tomislav Raukar

ZBORNİK KONSTANTINA JIREČEKA I (1959), str. 564, II (1962), str. 366. PI SAN 326, 356.

Odjeljenje društvenih nauka SAN pristupilo je »izdanju prevedenih onih Jirečkovih radova koji se tiču naše prošlo-

⁹ A. Mayer, Katorski spomenici I, Zagreb 1951, 10 i fotokopije na kraju knjige.

¹⁰ N. dj., 9.

¹¹ Isto, 9.

¹² Isto, 10—11.

¹³ Isto, 11.

¹⁴ Usp. imbrevijaturu jedne Scorusove kupoprodajne isprave s potpunim protokolom i kraću imbrevijaturu takve isprave (Barada, n. dj., I/2, 183, br. 11. i 208, br. 79).

¹⁵ Isto, 11.

¹⁶ Isto, 11.

sti i koji su teško pristupačni«, a u želji da se ođa zasluženo »priznanje velikom trudbeniku oko upoznavanja srpske prošlosti prilikom sećanja na stotu godišnjicu njegova rođenja i na četrdesetogodišnjicu njegove smrti«. Riječ je o Josipu Konstantinu Jiričeku (1854—1918), povjesničaru nekih balkanskih naroda i država općenito i posebno u vidu knjiga i rasprava a tiču se prošlosti Bugarske, Srbije, Bosne, Hercegovine, Dubrovnika, Dalmacije i Albanije. On je prvi počeo znanstveno istraživati dubrovački arhiv i iz njega izvukao, takoreći, najvrednije podatke za srednjovjekovnu povijest Srbije i Bosne.

Izbor i prijevod njegovih radova objavljen je u 2 toma. U I tomu N. *Radović* piše općenito o Jirečku: Josip Konstantin Jireček (1—5), a J. *Radonić* iznosi svoja sjećanja na Jirečkova sveučilišna predavanja u Beču: Konstantin Jos. Jireček. Mladost i nastavnički rad (7—18). Slijedi izbor i prijevod rasprava kronološkim redom pod uredništvom M. Dinića. To su: Srbija, zemlja i narod, 1875 (19—69); Vojna cesta od Beograda za Carigrad i balkanski klanci, istorisko-geografska studija, 1877 (71—190); Vlasi i Mavrovlasli u dubrovačkim spomenicima, 1879 (191—204); Trgovački putevi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem veku. Istorisko-geografske studije, 1879 (205—303); Nastojanje starijih Dubrovčana oko raširenja granice, 1879 (305—319); Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium (kritika izdanja Monumenta ragusina I, II), 1885 (321—338); Srpski car Uroš, kralj Vukašin i Dubrovčani, 1886 (339—385); Veliki vezir Mehmed Sokolović i srpski patrijarsi Markarije i Antonije. Prilog kritici teksta i tumačenju srpskih letopisa, (387—392); Prilog za ocenu skoro pronađene bugarske hronike, 1892 (393—410); Viteške igre u srednjovjekovnoj Srbiji, 1892 (411—414); Dodatak članku o viteškim igrama u srednjovjekovnoj Srbiji (415—416); Stanjanin, 1892 (417—420); Glasinac u srednjem veku, 1892 (421—424); Vlastela humska na natpisu u Veličanima, 1892 (425—432); Toljen sin kneza Miroslava humskog, 1892 (433—441); Stojan Novaković, Srbi i Turci XIV i XV veka, 1893 (443—454); Sto-

jan Novaković, Strumska oblast u XIV veku i car Dušan, 1893 (455—460); Hrišćanski elemenat u topografskoj nomenklaturi balkanskih zemalja, 1897 (461—528); Arhivi u Dalmaciji (529—536). Na kraju je »Registar« osoba i lokaliteta (537—564) i Dopune i ispravke (565).

U II tomu Zbornika tiskano je djelo: »Romani u gradovima Dalmacije tokom srednjeg veka«, 1901, 1903, djelo koje je i danas neophodno povjesničarima, filolozima i geografima (osobito za historijsku geografiju).

Izbor, bez sumnje, obuhvaća Jirečkova djela koja imaju izvjesnu vrijednost. Svakako da su postojali posebni kriteriji za upravo takav izbor. Iznedađuje što prošlost Dubrovnika nije zastupljena reprezentativnijim Jirečkovim radovima nego što su kritika Mon. regusina i člankom »Nastojanje Dubrovčana o proširenju granica«. Nije objavljen npr. njegov kratak i dobar sintetički prikaz dubrovačke prošlosti: Dubrovnik (1894) koji je u prijevodu objavio M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika I (1925). Jedna od najboljih Jirečkovih rasprava svakako je nastupno predavanje koje je održao 31. V 1899. prilikom izbora za člana bečke Akademije: »Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters« (objelodanilo u Almanach d. Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien 1899, 365—452 i pos.). Svojedobno je N. *Radović* napisao da je Jireček u njemu »dao jezgru svoga znanja o Dubrovniku i njegovoj prošlosti, koju je majstorski vezao za razvoj Vizantije i Mletaka« (Narodna starina 6, 1923, str. 210). Tim više što su i samo predavanje kao i prijevod B. *Cvjetkovića* (Dubrovnik, 1915) danas teško pristupačni. Zato ga je, možda, trebalo opet izdati, bez obzira na to što se naše znanje o trgovačkoj važnosti Dubrovnika znatno proširilo. kasnijim istraživanjima M. Dinića, B. Krekića, B. Hrabaka, M. Popović-Radenković, D. Kovačević i dr. (ali se to isto može reći i za druge, ovdje štampane radove K. Jirečka).

J. Lučić

R. ROGOŠIĆ, VELIKI ILIRIK (284—395) I NJEGOVA KONAČNA DIOBA (396—437). Kričnična istraživanja Ilirika iz kasnije povijesti rimskog carstva. Zagreb 1962, 219 str.

Knjiga autora koji je nedavno umro (1965) obrađuje razdoblje antičke povijesti na našem današnjem tlu za koje ne postoje monografije ni posebne knjige. Ponašavajući dobro klasične jezike i izvore, autor je — a on je i pisac nekoliko crkvenopovijesnih rasprava — iznio neke nove misli i konstatacije. Sadržaj knjige može se ukratko ovako izložiti: Prefektura Ilirik imala je jednu dijecezu u dijelovima Zapadnoga rimskog carstva, a dvije u Istočnom tada kad se tzv. Veliki Ilirik podijelio. Pripadnost tih dijeceza Istoku i Zapadu imat će utjecaja u odnosima između Starog i Novog Rima kao i na kulturu kasnijih doseljenika tj. nas Slavena. Dioklecijan je Rimsko carstvo podijelio u 4 dijela: Ta se podijela održala sve do Teodozija I. Međutim, Dioklecijan nije osnovao četiri prefekture; to je učinio — ističe autor, i to je novost — Konstantin Veliki. Jedna od njih bio je Ilirik, obuhvaćajući područje od Inna i Raše u Istri do Soluna i Krete, i on nije nikad bio sastavni dio prefekture Italije prema uredbi cara Konstantina. Sjedište prefekture Ilirika bio je Sirmium, »urbium mater populosa et celebris«. Spominje zatim podijele carstva za vrijeme Flavija Valentinijana (364—375) i diobe Zapadnog carstva za Gracijana i Valentinijana mlađeg (375). Autor ističe da se Ilirik tada ne dijeli, nego je još čitav za Valentinijana II. Teodozije I dao je kraljevsku vlast 384. starijem sinu Arkadiju i to Istok, a Honoriju 392. Zapad. Tom se diobom nije diralo granice četiriju prefektura osnovanih od Konstantina Velikog. Ilirik je zadržao Honorije. U Sirmiumu je bilo sjedište imperatora, augusta i prefekta. Tu su se izdavale brojne konstitucije.

Kad se Valentinijan III oženio Licinijom Eudoksijom, kćerkom vladara Istočnoga rimskog carstva Teodozija II, potvrđena je već postojeća dioba čitavog Ili-

rika na dva dijela: *in diocesim Illyricum praefecturae Italicae et in praefecturam Illyricum in partibus Orientis*. Pod prefekturu Italije došlo je šest provincija: Pannonia secunda, Savia, Dalmatia, Pannonia prima, Noricum mediterraneum et ripense. Pošto je Panonija bila opustošena, sjedište provincije Dalmacije postala je Salona. Dalmacija, piše autor, nije nikad bila u sastavu Istočnoga rimskog carstva ili Bizanta do druge polovice V stoljeća.

Prefekturi Ilirik »in partibus Orientis« dodaju se poslije Alarihovog vremena dijeceze negdašnjeg Ilirika Macedonia i Dacia. Tako je istočna prefektura Ilirika imala dvije dijeceze. Dijeceza, pak, Dacija dijelila se na pet provincija: Dacia mediterranea et ripensis, Moesia I, Dardania i Praevalis s dijelom Macedoniae Salutaris. Glavni grad istočne prefekture Ilirika bio je Solun (Thessalonice). Taj je grad počeo dobivati na važnosti za vrijeme Teodozija I, a osobito tada kad je iz Sirmiuma prebačeno ovamo sjedište prefekture.

Budući da je dioba Ilirika tako faktično postojala, papa Inocencije I je 412. odredio teritorij i jurisdikciju solunskog biskupa. Ona je obuhvatala: »per Achaiaae, Thessaliae, Epiri veteris, Epiri novae, Cretae, Daciae mediterraneae, Daciae ripensis, Moesiae, Dardaniae et Praevalis ecclesias«. Svi biskupi nisu bili zadovoljni novim crkvenim ustrojstvom Ilirika, pa su nastale prve nesuglasice između Starog i Novog Rima-Carigrada (»orto primo shismate«).

Autor daje potpune popise zapovjednika čitavog Ilirika (praefecti praetorio totius Illyrici) od g. 350—392, zatim popis utvrda i rodova vojske na granici u Iliriku — limes Danubii, popise pokrajinskih upravnika (consulares) u Panoniji i pokrajinskih upravitelja (praesides) u Dalmaciji. Opisuje dobro i tadašnje dogmatске borbe među kršćanima, osobito u Srijemu, kada se prelazilo u kult kršćanstva.

O valjanosti autorovih zaključaka zcijelo će donijeti ocjenu povjesničari kasne antike i ranoga srednjeg vijeka. Možemo istaknuti da prema podacima knjige do-

lazi do ukrštavanja istočnoga i zapadnoga kulturnog utjecaja u našim krajevima veoma rano, svakako još od IV stoljeća.

J. L.

HISTORIJA E SHQIPERISE 1, *Tirane* 1959, str. 544. Autori: Aleks Buda, Frano Prendi, Hasan Ceka, Injac Zamputi, Kristo Frashëri, Selim Islami, Skender Anamali, Stavri Naçi, Stefanaq Pollo, Zija Shkodra. Redigirali i tekst napisali Selim Islami i Kristo Frasheri.

Ova »Povijest Albanije«, čiji 1. dio ovdje prikazujemo, izlazi u tri sveska i obilježava, bez sumnje, najznačajniji historiografski napor u Albaniji do danas. To je uz to i prva opsežnija i naučno napisana historija Albanije kojom nauka danas uopće raspolaže. Dosadašnji pokušaji na tom području (D. N. Nikaj, G. Zippel, K. Shyt, M. Barleti itd.) više su pregledi albanske povijesti ili samo pojedinih njezinih razdoblja, negoli znanstvena djela, napisana samo izuzetno s potrebnom naučnom spremom, pa je zbog toga značenje ove publikacije za razvoj historiografije u Albaniji svakako veliko.

Dvije su osnovne poteškoće na koje su autori naišli prilikom pisanja ove sinteze.

Osnovna poteškoća je ta, što je arhivski materijal koji se tiče albanske povijesti vrlo slabo sačuvan, a i ono što postoji razbacano je u mnogim stranim arhivima (Venecija, Rim, Napulj, Dubrovnik, Barcelona, Carigrad, Milano i dr.), pa je do danas ostalo slabo istraženo. Od zbirka dokumenata vrijedno je spomenuti jedinstveno izdanje srednjovjekovnih dokumenata od strane L. Thallóczyja, K. Jirečka i M. Sufflaya (*Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, Beč 1913 i 1916).

Druga osnovna poteškoća je pitanje periodizacije; ona je u tome što je dio albanske povijesti u isto vrijeme i svjetska povijest. Opći zakoni društveno-ekonomskog razvoja djeluju na albanskom području u drugačijim razdobljima i uvjetima negoli kod susjednih naroda. Za određivanje periodizacije autori su prihvatili dva usko međusobno povezana kriterija:

1. ekonomsko-društveni, tj. prijelaz iz jedne ekonomsko-društvene formacije u drugu; i 2. socijalno-politički, tj. borbe albanskog naroda za slobodu i nezavisnost.

Ovaj prvi pokušaj albanske historiografije da na znanstvenoj osnovi, služeći se dijalektičko-materijalističkom metodom, dade jednu opću sintezu povijesti albanskog naroda, počeo je još 1947. osnivanjem povijesnog odjela u Institutu za nauku, koji se odjel 1955. potpuno osamostalio kao Institut za historiju i jezik. Ova sinteza je zamišljena ne samo kao školski priručnik, nego kao lektira i za širi krug čitalaca.

»Hist. e Shqip.«, kako je spomenuto, izlazi u tri sveska na toskijskom narječju.

Prvi svezak, sa 460 strana teksta, 70 slika i 10 historijskih karata obuhvaća najduže razdoblje, od najstarijih vremena do početka nacionalnog pokreta, tj. do prve polovice XIX stoljeća.

Podijeljen je u tri dijela. Uvod (prvih 30 str.) prikazuje razvoj albanske historiografije i daje kritički osvrt na dosadašnje pokušaje da se prikaže povijest Albanije, kako stranih autora, tako i domaćih, pa i na »Historiju naroda Jugoslavije I,« na koju se osvrću ovim riječima: »... autori teksta »Historija naroda Jugoslavije«, u redakciji B. Grafenauera, D. Perovića i J. Šidaka, nastojali su da dokažu tezu da su Šiptari došli zajedno sa Slavenima u svoju domovinu«. To se zacijelo odnosi na ovaj pasus »Historije« (Beograd 1953, 93 i ss.): »Današnja Albanija ne predstavlja u celini od iskona albansku zemlju. Arbanasi su poreklom sa balkanskog kontinenta, iz Dardanije, i odatle su se širili na zapad. Slovenski toponimi na današnjoj albanskoj teritoriji dokazuju da su se u vreme naseljavanja na Balkanskom Poluostrvu sa Arbanasima u znatnoj meri naselili i Sloveni... Arbanasi su postali stalnosedioci tek u vreme turskog osvajanja...«

Prva tri poglavlja (120 str.) obuhvaćaju razdoblje od paleolitika do VIII st. n. e. U njima su vrlo pregledno izneseni mnogi važni problemi, kao što: postanak ilirske države, utjecaj grčkih kolonija na ilirskom primorju, njihovi odnosi s Ilirima, rimska

vlast i uprava nad Ilirikom, otpor Ilira protiv Rimljana i njihova uloga u zajednici s robovima, kolonima i »barbarskim« plemenima u rušenju Rimskog carstva, značenje slavenske kolonizacije i njenih posljedica.

Drugi dio, sa svoja četiri poglavlja (180 str.), prikazuje razdoblje od VIII — XVI st., tj. srednjovjekovnu povijest Albanije. To je doba nastanka i razvoja feudalnih društvenih odnosa te stvaranja prvih feudalnih kneževina, a završava se s borbom albanskog naroda protiv turske vladavine. Tu je obraden vrlo složeni problem geneze albanskog naroda, međusobna borba domaćih feudalaca i otpor albanskog naroda protiv feudalaca Bizanta, Srbije i Zapadne Evrope. Osobito je opširno prikazana herojska borba Jurja Kastriota-Skenderbega protiv Turaka i njegovo nastojanje da stvori jednu centraliziranu feudalnu državu.

Treći dio prvog sveska, u tri poglavlja (str. 333 — 495), odnosi se na razdoblje od početka XVI st. do 1838, tj. razdoblje otomanske vladavine, kad su se feudanci u Albaniji povezali sa stranom vlašću i tako onemogućili daljnji progresivni razvoj zemlje.

Po prvi put na temelju prvenstveno domaće materijala, kao i materijala iz inozemnih arhiva, prikazana je turska vlast u Albaniji, sistem timara i zeameta s njihovim specifičnostima; stalni otpor Albanaca protiv turske vlasti; postepeni razvoj turskoga feudalno — spahijskog sistema, koji se najzad raspao u feudalnoj anarhiji; rađanje težnji za ekonomsko-političkim jedinstvom zemlje i, u vezi s tim, historijski razvoj dvaju velikih albanskih pašaluka: na sjeveru skadarskog, pod vlašću Kara Mahmut paše Bušatlije (1775—96) i na jugu janinskog, pod vlašću Ali paše Tepelene (1797—1822).

Usprkos velikim poteškoćama koje su povezane s takvim pionirskim radom, kao što je ova sinteza, može se reći da su u njoj mnogi važni problemi iz prošlosti albanskog naroda, koji su dosada bili ili neispitani ili, pak, opterećeni određenim političkim i društvenim shvaćanjima dosadašnjih istraživača, rasvijetljeni i riješeni.

Autori su i sami bili svjesni težine svog zadatka, što su izrazili i u priznanju da »naučna istraživanja koja su do danas učinjena na području stare i srednjovjekovne povijesti Albanije ne mogu riješiti sve historijske probleme zemlje u ovim razdobljima, između ostalih i neke osnovne probleme koji su još ostali diskutabilni, kao što su: etnogeneza albanskog naroda, nastanak feudalnih odnosa na teritoriju Albanije i vojnog feudalizma u Albaniji itd.« (str. 28).

Ova konstatacija, kao i sve predradnje koje su prethodile pisanju ove sinteze, svjedoče o znanstvenom karakteru djela koje je velik doprinos kako samoj albanskoj historiografiji tako i historijskoj nauci uopće. Valja samo požaliti što tekst nije opremljen potrebnom naučnom aparaturom, jer popis upotrijebljene literature na kraju knjige, makar bio opširan, ipak je nedovoljan za djelo ove vrste. Publikacija bi doduše postala time manje pristupačna nestručnjacima i uopće širem krugu čitača, ali bi samo djelo svakako mnogo dobilo na svojoj naučnoj vrijednosti.

Zef Mirdita

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI MŰZEUUM KÖZLEMÉNYEI, Budapest 1962, 1964.

Pored Agrarnohistorijskog časopisa (*Agrártörténeti szemle*), o kojem je naše historijske krugove informirao I. Karman (HZ XVI, str. 339 — 344), ovo je drugi historijsko-gospodarski časopis u Mađarskoj koji je posvećen gospodarskim i seljačkim pitanjima uopće. Časopis donosi raznovrsne omanje priloge, koji su snabdjeveni s rezimeima na ruskom, engleskom ili njemačkom jeziku, što je svakako dobro, jer rezime u znatnoj mjeri omogućuje i onima koji ne vladaju mađarskim jezikom da se posluže i okoriste prilozima.

Posluživši se navedenim rezimeima želim u najsazetijem obliku dati sadržaj onih priloga koji su, po mom sudu, interesantni i za našu historijsku nauku.

Na prvom mjestu časopisa za g. 1962, *J. Matolcsi* utvrđuje i iznosi planove i podatke muzeja, koje će on nastojati ostvarivati u svom radu, pri čemu će uzimati u obzir kako poljoprivrednu prošlost, tako i potrebe suvremenoga gospodarstva.

L. Barbarits iznosi mogućnosti agrarnih muzeja u pogledu masovnog prosvjeđivanja naroda i populariziranja pojedinih grana gospodarske nauke.

E. Éber piše o marijoterezijanskom reškriptu *ratio educationis* iz g. 1777. i o njegovu značenju za gospodarsko prosvjeđivanje. Utvrđuje uz to osnivanje prve poljoprivredne katedre na univerzitetu u Pešti, koju je vodio *L. Mitterpacher*, pripisujući joj velike zasluge za razvitak gospodarske nauke.

M. Kovács upozorava na neke važne komponente za izučavanje stočarstva od XVI—XVIII stoljeća.

Zs. Mártha opisuje napore koji su uloženi u selekcioniranje peradarstva, naročito kokošiju, od početka druge polovice XIX st. u Mađarskoj.

Gy. Imre prikazuje razvitak sela *Tótszentmártona* u okružju Zala, koje je feudalna porodica *Bedeković* u početku XVIII st. naselila hrvatskim žvljem.

B. Iványi prikazuje nekadašnji ribolov u Mađarskoj, s posebnim osvrtom na ribarske cehove, ribolovna oruđa, trgovinu i cijene ribe.

A. Kralovánszky istražuje i utvrđuje na osnovu arheoloških i drugih podataka poljoprivredna proizvodna oruđa za period od g. 896. do 1150.

Svezak za g. 1964. donosi, među ostalim, ove priloge:

S. Bökönyi — *L. Kállai* — *J. Matolcsi* — *R. Tarján* istražuju posebnom metodom razvitak i promjene kod govečeta od vremena njegova pripitomljivanja.

L. Barbarits prikazuje postanak i razvitak mašine sijačice u Engleskoj i Njemačkoj i njeno uvođenje u Mađarsku.

I. Balassa istražuje oruđa i postupak koji su se kroz stoljeća primjenjivali za čišćenje, odnosno vianje žita.

F. Donáth opisuje učinke agrarne reforme koja je 1945. provedena u Mađarskoj. On ističe da je ova reforma definitivno

razbila veleposjed koji je uvukao svoje porijeklo još iz doba feudalizma, zauzimajući 1935. 48,2% od sveukupne obradive površine. Takav veleposjed, dakako, utisnuo je posebno obilježje čitavoj društveno-ekonomskoj strukturi.

A. Khin opisuje ribolov na *Szeliditskom* jezeru, koje se nalazi u neposrednoj blizini Dunava kod općine *Dunapataj*.

Zs. Mártha prikazuje uzgajanje živadi, koje je odavno bilo razvijeno kako u seljačkom domaćinstvu, tako i na prostranim veleposjedničkim salašima.

A. Patay i *K. Sz. Póczy* posebnim postupkom prikazuju oplemenjivanje i uzgajanje voća i evolutivni put toga.

I. Takács obrađuje postanak, organizaciju i razvitak državnih, nadzornih i stručnih organa za poljoprivredu od kraja XIX stoljeća.

A. Kralovánszky povezuje kult, koji se iskazivao u primitivnoj društvenoj sredini teletu, s ulogom govedarstva u životu poljoprivrednog stanovništva uopće.

A. Patay istražuje, na osnovu arheoloških i drugih podataka, tipove vinogradarskih noževa obrezivača. Izmjene u karkvoći i obliku dovodi u vezu s društvenom strukturom i konkretnom organizacijom rada u vinogradarstvu.

A. Valkó obrađuje postanak, organizaciju i djelovanje agrarne škole u *Nagy-szentmiklóšu*. Prati istodobno i promjene, koje su u njoj nastale u toku XIX st. i povezuje ih s potrebama poljoprivrede.

M. Szabó iznosi djelovanje i gledišta veleposjednika i poznatoga mađarskog pjesnika *D. Berzsenyia* o poljoprivrednim pitanjima. On je bio prvi koji se u Ugarskoj zalagao za reformu u agrarnom gospodarstvu i kmetskim odnosima, a u svjetlosti tih koncepcija pisao je i svoje agrarnopolitičke traktate.

I. Lengyel istražuje na osnovu arheoloških podataka strukturu i promjene u životinjskim kostima.

M. Kovács iznosi nekoliko podataka o ergeli u *Lipici* kod *Divače* za vrijeme napoleonskih ratova.

A. Kiss i *A. Kralovánszky* istražuju, na osnovu arheoloških i bioloških podataka, vrstu i važnost konja u vrijeme *Avara*.

P. *Gunst* istražuje i utvrđuje rentabilitet jednog poljoprivrednog gospodarstva u Vescésu između dva svjetska rata.

L. *Isztiméry* raspravlja o agrarnoj sfragistici.

P. *Gunst* izvještava o sastavljanju i redigiranju internacionalne bibliografije za povijest agrara u okviru Mađarskoga poljoprivrednog muzeja uz sudjelovanje stranih stručnjaka, a I. *Takács* daje kratak pregled sadržaja VI sv. agrarne bibliografije koja je objavljena pod naslovom »Bibliographia Litterarum Hungariae Oeconomicarum Ruralium«.

Ivan Erceg

K. PICHLÍK, DEUTSCHE UND TSCHSCHISCHE SOLDATEN IN DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN ARMEE IM KAMPF GEGEN DEN KRIEG UND DIE MONARCHIE 1914—1918, Beiträge zur Geschichte der Deutschen Arbeiterbewegung, Berlin 1961, 3. Jahrgang, No. 1 Str. 76—94.

Prožeti mržnjom protiv njegovih nacionalnih tlačitelja, protiv habsburškog režima, u prvom su razdoblju proturatnog pokreta u Čeha (1914—15) prevladavali nacionalni momenti — piše Karel Pichlík. Taj je pokret bio spontan, bez vodstva i bez cilja, no bezuspješnost borbe i tadašnje pobjede Centralnih sila izazvale su kod njega stagnaciju (potkraj 1915. i 1916). Pod utjecajem revolucionarnih događaja u Rusiji stala se u proljeće 1917. rasplamsavati borba masa, i to kako u pozadini tako i u austro-ugarskoj vojsci. Iako i sada još spontan, pokret je već stao poprimati odlučnije oblike. Borba je u osnovi poprimala socijalni sadržaj a nacionalističke su se crte gubile. Do bitnog obrata u toj borbi došlo je s Oktobarskom revolucijom. Pod njenim utjecajem razbuktala se 1918. borba protiv rata i nacionalnog i socijalnog tlačenja — piše P. — u tri etape. Prva je bila povezana s generalnim štrajkom u januaru 1918. i u njoj je revolucionarni proletarijat po prvi put snažno nastupio; štrajk je neposredno odjeknuo i u vojsci, u prvom redu među mornarima, što je doseglo vrhunac u

ustanku kotorskih mornara. Druga traje u ljetnim mjesecima 1918.; ponovni proplamsaji borbe narodnih masa u pozadini i povratak zarobljenika iz Sovjetske Rusije dovode kod trupa do pobuna i niza ustanaka; u svim su tim slučajevima »povratnici« organizatori i vođe. Treća je etapa započela u oktobru 1918. s odlučnim nastupom potlačenih klasa i naroda unutar Monarhije; austro-ugarska se vojska na talijanskom frontu raspada i dolazi do nezadrživog i brzog raspada Monarhije.

U početku rata — ističe P. — vladalo je kod Čeha, iz objektivnih razloga, nepovjerenje prema Nijemcima, i to zato, jer su Česi imali podređenu ulogu u austro-ugarskoj vojsci i jer je proturatna borba Čeha stajala oduvijek pod snažnim utjecajem nacionalizma. Međutim, ratna stradanja, koja su u jednakoj mjeri pogađala i vojnike njemačke narodnosti, te zajednički klasni interesi i ciljevi u jednaku uniformu na silu obučenih njemačkih, čeških i drugih radnika omogućili su da se svlada zapreka građanskog nacionalizma i doveli ih u zajedničke borbene akcije protiv imperijalističkog rata i habsburškog režima. No, samoj borbi nedostajalo je potrebno revolucionarno vodstvo.

Rat je — navodi P. — u znatnoj mjeri zaoštrio sva proturječja Monarhije, osobito njene nacionalne i socijalne suprotnosti. Već je izbijanje rata pogoršalo uvjete života radnim masama. Preorijentacija narodne privrede na ratnu i ograničenje proizvodnje u lakoj industriji i industriji živčnih namirnica imale su za posljedicu znatnu nezaposlenost; već u augustu i septembru 1914. broj je nezaposlenih šestorodo sedmerostruko porastao u poređenju s predratnim nivo-om. Usprkos protumjerna državnog aparata i kapitalista, kao što su pozivanja nezaposlenih u vojsku, njihovo upošljavanje u ratnoj privredi i drugdje, nezaposlenost se vratila na svoj predratni nivo tek u proljeće 1915, a pogoršavala je još više ionako težak položaj radničke klase. Istodobno se pristupilo militarizaciji industrije a u nekim pogonima uveli su oficire kao rukovodioce. Režim je, na taj način, htio da dobije stanovitu

upravu nad industrijom za naoružanje, a prije svega da suzbije otpor radnika protiv produženja radnog vremena i povećane eksploatacije. Vojni su upravitelji pogona mogli lako odstraniti revolucionarne radnike i sindikalne funkcionere, da bi ih zatim upućivali na front.

Rat je češkom narodu, kao i drugim potlačenim narodima — piše dalje P. — donio još i pooštrenje nacionalnog pritiska. Dio vlasti prešao je u češkim zemljama u ruke vojnih komandanata, a znatno su ograničene ovlasti samoupravnih organa. Neki vlastiti politički život Čeha — ukoliko se nije radilo o lojalnoj politici — bio je za duže vrijeme gotovo onemogućen. Na taj je način, doduše, bila spriječena otvorena borba protiv Monarhije, ali je u narodu rasla mržnja protiv vlade i rata koji je ona vodila. To je vrlo jasno dolazilo do izražaja u češkim regimentama, osobito u vrijeme ratnih uspjeha ruske vojske koji su oživjeli tradicionalnu vjeru u Rusiju kao zaštitnicu slavenskih naroda. Taj je protuaustrijski, po svom karakteru proturatno orijentirani pokret bio spontan i sadržavao je kako proleterske tako i malograđanske predodžbe o borbi protiv rata i za nacionalnu slobodu. Usprkos velikoj važnosti i širokoj masovnoj bazi tih oblika borbe jasno je da se ovdje radi isključivo o izlazu iz nužde: vojnici su okretali leđa paklu nepravednog rata, ali nisu još bili sposobni za zaista aktivnu borbu protiv rata. Masovno su tražili izlaz u pasivnom otporu, u zarobljeništvu. U češkim zemljama nije bilo političke snage koja bi tom spontanom pokretu ukazala pravi put, koja bi ga mogla organizirati i voditi. Neprekidno smanjivanje dnevnih obroka koje je započelo već 1915, činjenica da se nije mogao sagledati svršetak rata, stotine tisuća mrtvih i ranjenih — sve je to iznova dovodilo do masovnog dezertiranja vojnika, bez obzira na narodnost. Vojnici koji bi dobili kraći dopust, nisu se više vraćali u svoju jedinice; drugi su dezertirali direktno iz jedinice. Najveći je broj dezertera ustanovljen u velegradovima Monarhije: samo u Beču, 1916. i 1917, vlasti su utvrdile 30.173 slučaja dezertiranja.

Tako je iznova — u toku 1917. — raslo proturatno raspoloženje u vojsci — piše P. Pod utjecajem oslobodilačkog pokreta u domovini, češki su vojnici poduzimali ponovo akcije, kao što je, na pr., bio bijeg torpiljarke 11 Talijanima (5. X 1918). Slučajevi bijega iz jedinica, i to kod svih jedinica, bez obzira na narodnost, bili su sve češći, a borbenost jedinica sve manja. U toj su se situaciji stale širiti vijesti o pobjedi proleterske revolucije u Rusiji i o mirovnoj ponudi sovjetske vlade. Nastupio je odlučan obrat u razvoju proturatnog pokreta kod a. u. oružanih snaga: prijelaz od pasivnog otpora u aktivnu otvorenu borbu protiv rata s oružjem u ruci. Češki i njemački radnici u vojničkoj uniformi ušli su u zajedničku borbu protiv zajedničkog neprijatelja: austrijske vojne diktature. Pobjeda Oktobra — tvrdi P. — odlučno je utjecala na razvoj događaja u Austro-Ugarskoj, koju je zahvatio snažan revolucionarni val; njegov prvi vrh predstavlja generalni štrajk započet 14. I 1918. Već je tada bilo jasno da znatan dio oružanih snaga — i to svih narodnosti — stoji na strani radnog naroda.

Došlo je do ustanka mornara u Boki (1. II 1918), i taj ustanak — po mišljenju autora — predstavlja neposredan odjek pobjede Oktobarske revolucije i prvu veliku revolucionarnu akciju u jednoj imperijalističkoj vojsci poslije pobjede Oktobra. Posade austrougarske ratne mornarice — ugledajući se u ruske vojnike i mornare — podigle su crvenu zastavu revolucionarnog oslobodilačkog rata, preuzele komandu nad jednom trećinom cjelokupnog ratnog brodogradnog Monarhije i primorali austro-ugarsku Vrhovnu komandu da mobilizira brojne jedinice protiv tog ustanka. Ustanak kotorskih mornara protekao je u znaku proleterskog internacionalizma i čvrste solidarnosti svih narodnosti: Jugoslavena, Čeha, Nijemaca i drugih. Vođe ustanka uspjeli su da tu solidarnost još više učvrste s pomoću pravih zahtjeva o pravu svih naroda Monarhije na samoodređenje. Svakako, ustanak je izbilo u vrijeme, kad je januarski štrajk uglavnom već bio slomljen i lišen

podrške industrijskog proletarijata — ustanak je mornara protiv vojnički premoćnog protivnika morao završiti porazom. Međutim, u čitavoj se Monarhiji nastavila borba protiv rata.

U vojsku koja se već stala raspadati stigli su u proljeće 1918. vojnici iz ruskog zarobljeništva, »povratnici« koji su proživjeli revoluciju. To nije moglo ostati bez utjecaja na vojsku i povratnici ponovo uvršteni u vojne jedinice — usprkos svim protumjerama Vrhovne komande — bitno su pridonijeli brzom raspadu austro-ugarske vojske. Kulminaciju tog procesa obilježava niz oružanih ustanaka unutar etapnih jedinica u maju i junu 1918, i ti su ustanci bili upereni protiv očajnog materijalnog položaja vojnika i nastojanja pretpostavljenih da ih se iznova pošalje na frontu. U Judenburgu se 12. V pobunila 12. četa 17. pješ. puka; istog dana pobunili su se vojnici 80. pješ. puka u Slovačkoj (Rimavská Sobotka) a 14. V došlo je do ustanka jednog bataljuna 7. lovačkog puka u Murau, pa zatim u Pečuhu, Lublinu, Plzeňu, Radgoni, Trenčinu, Kragujevcu i drugdje. U tim su ustancima povratnici bili organizatori i vođe; u njima je tisuće vojnika, s oružjem u ruci, ustalo protiv rata i stotine su pale u borbi. No ti su pokušaji ustanka bili izolirani i rasuti i do kraja rata nije bilo snage koja bi ih mogla povezati u odlučan udarac uperen protiv Habsburške monarhije.

B. K.

M. A. BARG, ISSLEDOVANIIJA PO ISTORII ANGLIJSKOGA FEODALIZMA V XI—XIII VV., Moskova 1962, str. 378.

Ova je knjiga jedno u redu onih djela koja sovjetski naučni radnici posvećuju problemima feudalizma u zemljama na Zapadu. Uostalom, još u prošlom stoljeću neki od njih, kao P. Vinogradov, specijalizirali su se u socijalnoj historiji Engleske, dok su tu tradiciju nastavili D. Petruševski prije, a E. Kosminski i P. Lavrovski poslije II Svjetskog rata. Oni su davali poticaje mlađoj generaciji sovjetskih spe-

cialista koji rade na problemima srednjevjekovne Engleske, kao što su A. Gurvič, M. Sokolova i pisac gore navedenog rada.

Zadaća, koju je on sebi postavio, sastoji se »u pokušaju da istraži pravac i osobine društvenih promjena, koje su se događale u strukturi osnovnih antagonističkih klasa od XI do XIII stoljeća, ukoliko su se one pokazivale u razvitku osnovne klasne protivrječnosti te epohe — odnosa feudalne eksploatacije« (str. 14).

Ispunjenje te zadaće je svima, koji se bave tadašnjim društvenim odnosima u Engleskoj, olakšano činjenicom da postoje dva katastra, jedan iz g. 1086, a drugi iz g. 1279. To su: *Domesday Book* Vilima Osvajača i *Rotuli Hundredorum* Edvarda I. Vilim I je htio fiksirati materijalnu bazu novoga feudalnog uređenja, koje je bilo ustanovljeno poslije normanskog osvajanja zemlje, a Edvard I je bio prisiljen da to isto uradi, kako bi se utvrdila tadašnja osnovica feudalnih odnosa poslije »barunskog rata«, koji se vodio između krune i vazala zbog konačnog određivanja njihovih feudalnih obaveza.

Na taj su način, u razmaku od dva stoljeća, bili sastavljeni veoma detaljni popisi zemljišnih površina, u kojima su bili označeni njihovi vlasnici kao i vrijednost i površina posjeda. Vilimov je katastar bio tako precizan da su ga suvremenici prozvali »knjigom sudnjeg dana«, jer nitko nije mogao izbjeći da u nju ne bude unešen. A Edvardov je bio izrađen na temelju ovoga isto tako tačno, što pruža mogućnost usporedbe društvenih odnosa, koji su se temeljili na zemljišnom posjedu, i statističke obrade materijala kao i uopćavanja utvrđenih činjenica.

Pisac se također služi i drugim suvremenim izvorima, koji imaju pomoćni karakter, jer se njegovo izlaganje temelji prvenstveno na činjenicama koje je utvrdio uspoređivanjem podataka iz katastra kao i njihovim uopćavanjem. Pri tom se morao boriti s velikim poteškoćama, koje su izvirale iz činjenice da je bilo potrebno svesti pod zajednički nazivnik sadržaj nomenklature, termina i sistema kojima su se služili sastavljači tih dvaju katastra i koji se u toku vremena mijenjao.

Pisac dolazi do zaključka da se u XIII st. kraljevski posjed praktično »rastapa« jer su ga vladari širokogrudno dijelili među plemstvom i svećenstvom. Tome odgovara i proces u toku kojega je »svakodnevna praksa feudalnih odnosa sama po sebi nanijela težak udarac stabilnosti vlasničke strukture svjetovnoga zemljišnog vlasništva u Engleskoj, tako da je u ono vrijeme već lenski sistem svjetovnog vlasništva u znatnoj mjeri sam sebe preživio« (138).

S obzirom na freeholdere, pisac smatra da njihovo usitnjenje u XIII st. nije toliko posljedica ekonomske diferencijacije, koliko toga da u okviru manora nastaje sloj nepoljoprivrednog stanovništva, koje je i njime povezano samo teritorijalno i koja se od njega ekonomski sve više udaljuje (220).

Zadržavši se opširno na problemu vilana, pisac ističe da se g. 1086 popis temeljio na »novom potpuno feudalnom kriteriju slobode«, koji je »tijesno povezan s društvenom funkcijom što je njezin nosilac vrši« (236). Zato je on zamijenio »stupnjevanu 'slobodu' anglosaskih zakona stupnjevanom zavisnošću, koja je karakteristična za feudalno društvo i koju je raščlanio polazeći od odnosa njezina nosioca prema domanijalnoj proizvodnji« (237).

Analizirajući tu pojavu, pisac dolazi do zaključka da je u unutrašnjosti ovog sistema ostala anglosaska podjela na vilano i serve, koji su dijelovi eksploatirane klase u manorijalnom sistemu. Prema tome, taj sistem nije uvela tek normanska naježda, nego je društveno uređenje Anglosasa »bilo preobraženo pojavom 'manora' mnogo prije« (238).

Interesantni su općeniti izvodi, do kojih pisac dolazi na temelju svoje analize izvora. On zaključuje da je osobina klasne borbe na srednjovjekovnom selu uvjetovana činjenicom da je vilan vodio svoje gospodarstvo na svoj rizik, da je morao računati samo s vlastitim snagama i sredstvima u borbi za učvršćenje svoga gospodarstva, tj. suprotstavljajući se volji »lorda«. Zato postoji »beskrajna raznolikost empirijskih (individualnih) oblika, u kojima se ispoljava društveni antagoni-

zam« u feudalizmu. Taj antagonizam ima »znatno veći prostor za svoje ispoljavanje« u usporedbi s bilo kojom drugom epochom.

Bogatstvo statističkih podataka i tabela kao i preciznost izvoda i njihova argumentiranju čine ovu knjigu klasičnom u okviru o engleskom srednjovjekovnom uređenju i nužnim metodološkim pomagalom za svakoga koji se bavi srednjovjekovnim problemima drugih zemalja.

Oleg Mandić

JEAN LECLANT, DANS LES PAS DES PHARAONS. Ed. Hachette, Paris 1959, str. 128, 62 slike, 8 tabla u boji.

Na ovitku knjige Jeana Leclanta, jednog od najistaknutijih predstavnika mlade generacije francuskih egiptologa, donedavno direktora Instituta za egiptologiju u Strasbourgu a sada profesora na Sorbonni, nalazi se jedan detalj statue Tutmosisa III koji prikazuje faraonova stopala kako gaze devet lukova. Taj simbol faraonova trijumfa nad svemirom uvodi nas u srž Leclantova odnosa prema fenomenu egipatske povijesti i civilizacije. Ne odričući se neposrednoga kritičkoga pogleda, Leclant nas u svoja razmatranja poziva načinom ponešto neuobičajenim: on pokušava govoriti o Egiptu izrazima a ponekad i simbolima Egipćanina faraonske epohe.

Svjestan činjenice koju je pozitivističko XIX st. tako olako ignoriralo, tj. da je otkrivati bit jedne daleke i našoj duhovnoj strukturi strane civilizacije nemoguće, ako joj pristupamo oboružani nekim definitivnim istinama i shemama, Leclant je svoj hod stopama faraona usmjerio zaista novim stazama. U tok njegovog izlaganja ponekad se, i to sasvim prirodno, interpoliraju citati iz tekstova faraonske epohe, uvodeći nas, koliko je to moguće, u njezin način mišljenja, a da istodobno kroz magično oživjeli svijet vladara koji su bili i bogovi, ljudi koji su nakon smrti postajali Ozirisi, pronađe ipak na svom ishodištu svjetlo jedne sasvim suvremene historijske dijagnoze, širok vidik jedne kritičke sinteze.

Kada dakle Leclant, govoreći o Starom carstvu koje se može nazvati i doba velikih piramida, konstatira da su te grandiozne faraonske grobnice »mjesto razmjene između božanskog i zemaljskog« (str. 15), postaje jasno da je ono što on traži prvenstveno psihološka istina jedne nacije, jedne kulture, jedna istina duha njoj imanentna, a ne izvana na nju nakamljena. Ako poetska privlačnost takva dijaloga s prošlošću odvede autora ponekad i daleko od »objektivne stvarnosti«, čini mi se da njegov metod otvara mnogo uzbudljiviji pogled na historiju koju su različite pozitivističke interpretacije svodile na suho nabranje vladarskih kronologija odnosno pothvata, na jednoj strani, i na isto tako, za poimanje jedne civilizacije nedostatno, izlaganje socijalno-ekonomskih uvjeta, na drugoj.

Nakon što je čitaoca proveo kroz labirinte staroegipatskog duha i shvaćanja, Leclant postavlja jasno nekoliko tema, nekoliko konstanta, u znaku kojih se, po njegovu mišljenju, oblikovala kultura nilske doline. To su: dualitet zemlje, koncepcija o božanskom karakteru kraljevske vlasti i, dosada često previđani, izolacionizam. Sva se tri elementa nalaze u međusobnoj zavisnosti.

Dualitet države, koja je tokom čitave svoje povijesti očuvala posebnost Gornjeg i Donjeg Egipta, sjevernog i južnog, uskog plodnog pojasa uz Nil okruženog pustinjom na jednoj i močvarne, vodom impregnirane Delte na drugoj strani, posebnost dvaju dijelova čije jedinstvo predstavlja osnovni državotvorni čin — jedan od najčešćih staroegipatskih naziva za vlastitu zemlju je *ta-ui*, što znači *dvostruka zemlja* — nadilazi, prema Leclantu, uobičajene podjele država na manje teritorijalne jedinice. Ta uvijek prisutna svijest o posebnosti geografske strukture Egipta, o činjenici da Egipat, strogo usmjeren ravnim tokom Nila i strogo omeđen pustinjskim pijeskom, nije nalik nijednoj drugoj zemlji, utjecala je na pojavu stanovitog egipatskog izolacionizma, čije će slabljenje u posljednjem tisućljeću pr. n. e. značiti i početak dekadanse Egipta. U posebnosti njegove geografske i političke strukture, u posebnosti čitave nje-

gove civilizacije, koja, kako Leclant ističe, ostaje civilizacijom kamena i tada kada sve zemlje istočnog Mediterana primaju kulturu željeza, nalazi se i jedan od izvora posebnog karaktera kraljevske vlasti, koncepcije o njenim božanskim obilježjima, izuzetne čak i u relacijama ostalih orijentalnih monarhija. Jer, dok se božanski karakter kraljevske vlasti u drugim istočnim monarhijama pretežno iscrpljuje u mandatu što ga vladar dobiva od bogova, egipatski faraon je bog sam, »Horus živih«, ravnatelj *maat-a*, »Istine-pravde«.

Osim ovih općenitih konstatacija o obilježjima egipatske civilizacije, knjiga Jeana Leclanta donosi i nekoliko stranica od posebnog interesa za nas. Dok su se, naime, klasični pregledi povijesnog razvoja Egipta redovito zadržavali na velikim epohama Starog, Srednjeg i Novog carstva, tretirajući s podcjenjivanjem ili previđajući sasvim ono što se zbivalo nakon epohe Ramesida, Leclant obraća jednaku pažnju i kasnim epohama, dákle više od jednog tisućljeća dugom periodu od XXII dinastije Šešonka i Osorkona, koju su pod svjetlo povijesti vratila otkrića Pierra Monteta u Tanisu, preko etiopske invazije, Saiske dinastije, do osvajanja od strane Perzijanaca, Aleksandra Makedonskog i, najzad, Rimljana. Konstatirajući da te stranice imaju za nas posebno značenje, mislim na činjenicu da upravo u tom vremenu Egipat ulazi u krug onih općih kretanja na Mediteranu koja će, preko Rimljana, zahvatiti i naše krajeve i zahvaljujući kojima će, napokon, doći do izravnih dodira Dalmacije i Panonijâ s nekima od kulturnih, naročito religioznih, oblika staroegipatske civilizacije.

Zanimljivo je, na primjer, pratiti Leclantova izlaganja o kulturnom kompleksu na otoku Philée, započetom od Nektaneba, vladara posljednje, XXX dinastije, čija se gradnja nastavlja za Ptolemeja Euergeta, Augusta, Tiberija, Trajana, Antoninâ i koji ostaje u upotrebi sve do Justinijana: na zidovima tih hramova zamjećujemo prikaze boginje Izis-Hathor ili malog grotesknog boga Besa, vrlo slične kulturnim statuetama iz rimskog vremena pronađenim u Saloni. Čitav kulturni kon-

tekst tih reljefa omogućava k tome da jasnije sagledamo putove kojima su i razloge zbog kojih su egipatska božanstva, bilo u svojim izvornim, bilo u sinkretističkim oblicima, dopirala do naših obala, šireći se dolinama naših rijeka.

Međutim, Leclant nastoji tu kasnu epohu egipatske povijesti rehabilitirati i na širem planu: »Nemojmo ipak optuživati Egipat kasne epohe. Odsječen od ostale Afrike, prožet helenističkim utjecajima, on se uklopio u igru velikih imperija klasičnog Orijenta, u njihove borbe, u njihov konačni poraz. Naizmjenice nezavisan, ali u opadanju, zatim potčinjen Perzijancima, Makedonicima i napokon Rimljanima, Egipat pokušava da ostane svoj. A u tim posljednjim danima, stanovit broj ostvarenja nije nedostojan velike prošlosti« (str. 27).

Predlažući, dakle, jedan zanimljiv i ne tako uobičajen kut gledanja na cjelinu egipatske civilizacije, obraćajući pažnju na njene posljednje, nepravno zaboravljene stranice, donoseći najzad svoja zapažanja živim i briljantnim stilom, Jean Leclant je s »Koracima faraona« ostvario esej jednako zanimljiv za stručnjaka kao i za širi krug obrazovanih čitalaca.

Petar Selem

ALADAR DOBROVITS, LE PROBLÉME HISTORIQUE DE L'ÉDIFICATION DES PYRAMIDES DE SNÉFROU, Neue Beiträge zur Geschichte der Alten Welt I, Alter Orient und Griechenland, Akademie-Verlag, Berlin 1964, 51—56.

Njemačko historijsko društvo objavilo je u dva sveska materijale sa II internacionalnog susreta starovjekovne sekcije, održanog od 4. do 8. rujna 1962. u Stralsundu. Prvi od njih sadrži radove o problemima povijesti starog Istoka i Grčke. Među brojnim studijama, ne samo njemačkih autora već i autora iz drugih, osobito istočnoevropskih zemalja, izdvajam kratak, diskutabilan, ali unatoč tome vrlo zanimljiv tekst mađarskog historičara Aladara Dobrovitsa. Njegov članak odnosi se na jedan od najzanimljivijih problema u

staroegipatskoj civilizaciji — na problem piramida sa svim njegovim implikacijama, jednako historijskog kako i kulturno-simboličkog karaktera.

Nakon dugih rasprava može se danas smatrati prihvaćenom činjenica da je Snofru, prvi vladar IV dinastije, gradio za sebe čak tri piramidalne grobnice i to jednu u Meidumu i dvije u Dahšuru. Budući da je jedna od tih piramida stepeničasta, jedna romboidalna a jedna savršena, imamo tako ne samo zanimljivu situaciju da se u toku vladanja jednog istog vladara vrši definitivni prijelaz od ranijeg, stepeničastog piramidalnog tipa (Džoserova piramida) na kasniji, savršeni tip (piramide velikih vladara IV dinastije, zatim V i VI), nego i jedno čvorište mnogih problema koji izravno zadiru u historijsku strukturu egipatske države.

Prema Dobrovitsu, gradnja triju Snofruovih piramida nije posljedica slučaja ili kraljevih estetskih traženja što ljepšeg oblika za svoju grobnicu, već jedne svjesne, unaprijed planirane namjere. U činjenici tih triju piramida istog vladara, D. vidi simboliku definitivnog prijelaza sa dvojne na unitarnu državu: piramida iz Meiduma predstavljala bi Gornji Egipat, ona iz Dahšura — Sjever Donji Egipat, dok bi treća, iz Dahšura — Jug, ona čije strane, oko polovine visine, mijenjaju kut nagiba tvoreći tako izvjesnu dvodjelnost građevine, simbolizirala ujedinižen sjeverni i južni Egipat.

Za potvrdu ove pretpostavke, D. podsjeća na to da su grobnice vladara I i II din. nađene i u Sakkari na sjeveru i u Abidu na jugu, pa nabacuje misao da bi se u tom slučaju moglo raditi o dvostrukim cenotafima, smještenim u blizini svetih mjesta Sjevera odnosno Juga, dok bi prave grobnice bile smještene na nekom trećem mjestu. Činjenica, dakle, da se u početnom dinastičkom periodu vladarske grobnice susreću barem u dvostrukim nalazima (on osobito podsjeća na dvojnost grobnica Ahe iz I i Džosera iz III din.) daje djelomičnu uvjerljivost Dobrovitsevim idejama.

Pozivajući se na Varillea, D. je u dvojnosti vladarskih grobnica sklon da vidi

i dvojnost kraljevske prirode: kralj je i čovjek i »Veliki bog«. Zato on, na neizbježno pitanje: zašto nakon Snofrua nestaje dvostrukih ili trostrukih piramida, zašto već njegovi nasljednici Keops, Kefren i Mikerinos grade samo jednu, kolosalnu građevinu za svoju vječnost, odgovara, pozivajući se na oba aspekta problematike, politički i teološki: »Iako je apsolutno božanstvo kralja — kao što proizlazi iz pravog Džoserova imena ntrj r h.t »više božanski nego tijelo« — poznato već za III din., ono postaje dominantno za IV. din., upravo u vrijeme Snofrua. Kasnije, u vrijeme Keopsa, apsolutno božanstvo kralja apsorbira također i njegovu ljudsku egzistenciju, pa se tako dvojnost Gornjeg i Donjeg Egipta, ranije još osjetljiva, gubi u jedinstvenoj i bezgraničnog državi. I tada postaje dominantnom klasična forma piramide a nestaju čak i simbolički tragovi nekadašnjeg dvostrukog i trostrukog pokapanja« (54).

Kolikog bila privlačna, ova objašnjenja nameću stanovite rezerve. Naime, potrebna je šira argumentacija da bi se prihvatilo mišljenje da upravo za Snofruovih nasljednika iz IV din. koncepcija jedinstvene božanske prirode kralja dostiže prije neostvarenu totalnost. Naprotiv, moglo bi se čak govoriti o evoluciji takve ideje, koja svoj apogej dostiže za III dinastije i koja se, približavajući se V din., ponešto modificira u suprotnom smislu. Jer, dok u početnoj fazi Starog carstva, faraon samim svojim mjestom u hijerarhiji svemira ima poslije smrti zagaraniran prijelaz u svijet bogova, on za V din. gubi tu apriornu prerogativu, budući da se otada i sam mora podvrgnuti zagrobnom sudu, na kojem *odgovara* za svoje postupke na zemlji. A samim tim što se i njegova djela podvrgavaju sudu koji ga nadilazi, njegova ličnost gubi ponešto od apsolutnog jedinstva svoga božanskog karaktera. Ponavljam, taj proces postaje vidljiv tek u tekstovima V din., ali se sa izvjesnošću može pretpostaviti da je započeo barem u odmakloj fazi prethodne, IV dinastije.

I objašnjenje o poništavanju dvojnosti Egipta u jedinstvu vladareve ličnosti, iz-

neseno bez potanjih argumenata potiče na neke primjedbe. Poznato je da Egipat za čitave svoje povijesti čuva, barem u ritualno-protokolarnom aspektu, sjećanje na svoju pretpovijesnu podjelu. S toga gledašta ne smatram ispravnom misao da bi se vrhunac moći faraona očitavao u tom što bi on, kao princip jedinstva, *poništavao* prethodnu podjelu. Naprotiv, magičnost njegove moći očituje se prije u tome što on u dvojnosti koja *ostaje dvojnost* ostvaruje *jedinstvenost*.

Uostalom, autor i sam napominje da su u članku o tri Snofruove piramide iznesene teme za razmišljanje. One će to i ostati, ma kako bile zanimljive, dok ne bude pružena temeljitija argumentacija koju D. najavljuje.

Petar Selem

VELIMIR SOKOL, DA LI JE LOVRENC KOŠIR DOKAZAO DA JE ON IDEJNI TVORAC POŠTANSKE MARKE? Ptt arhiv 8, 1962, str. 50—102.

Rasprava ne bi po svojem sadržaju išla u red čisto historijskih radnji u užem smislu riječi. Ipak ona graniči s historijom jer želi utvrditi historijski fakt: tko je idejni tvorac poštanske marke.

Moramo ipak istaknuti da su dosad samo dva naša historičara izrazila žaljenje što o povijesti pošte kod nas nema nikakvih monografija, koje bi predstavljale prilog historiografiji o razvoju kulture kod nas. To su Josip Matasović (Knez Lenard kaptoloma zagrebačkog kramar, Narodna starina 29, 1934, str. 194) i Bariša Krekić (Kurirski saobraćaj Dubrovnika sa Carigradom i Solunom u prvoj polovici XIV veka, Zbornik radova SAN XXI, Vizantološki institut I, 1953). Pošta inače služi pažnju, jer je bila, kako se ističe: a) prvi organizirani saobraćajni zavod koji je redovito obavljao prijenos pisama, drugih pošiljaka i putnika; b) jer je prijenosom stvari (pisama) i osoba uvelike pomogla širenju ideja, koje bi inače išle sporijim i nesigurnijim putovima; c) što su poštari (po prirodni službe skitnice) bili

i prvi prepričavači vijesti, a po tome i izdavači (ili barem novinari) prvih pisanih i štampanih novina. Prema tome, mogli bi zaključiti da je svaki prilog historiji pošte nužno i prilog našoj historiografiji. Poštanska, pak, marka smatra se posebnom kulturnom tekovinom, koja je dovela do golemog razvitka pošte.

Casopis PTT arhiv — u kojem se spomenuta rasprava pojavila — prvi je časopis posvećen historiografiji pošte, telekomunikacije i filatelije. U njemu izlaze različite rasprave, građa i prilozi kojima se žele prikupiti, utvrditi i obraditi historijske činjenice iz prošlosti naše poštanske službe. Pomoću njih će se jednog dana moći pristupiti sastavljanju historije PTT u Jugoslaviji.

Autor raščističava interesantno i u filatelističkoj literaturi nadugo raspravljano pitanje: da li je Slovenac Lovrenc Košir idejni tvorac poštanske marke? Upoznaje nas najprije s problemom pojave poštanske marke. Općenito se smatra da je Englez Rowland Hill bio »idejni i prvi uvođitelj marke u poštansku manipulaciju« 1840. Ima ih koji tu zaslugu pripisuju i Chalmersu, ali su u manjini i ne uzimaju se ozbiljno. Kod nas, prema autoru, još 1927. spomenulo se da bi Košir bio idejni tvorac poštanske marke, s napomenom da to nije dokazano. Kasnije, 1947, počelo se, nastojanjem Ferdinanda Kobala, opširnije pisati i tvrditi da je Košir »oče poštne znamke«. Iduće godine, 1948, otkrivena je spomen-ploča na Koširovoj rodnoj kući u Spodnjoj Luši kod Škofje Loke. Iste godine puštena je u promet i »posebna prigodna marka s privjeskom na kojem je naša poštanska uprava, na našem i francuskom jeziku, indirektno službeno izjavila da Slovenca Košira smatra dokazanim idejnim tvorcem prve poštanske marke«. Ohrabren ovim uspjehom, Kobal tiska brošuru »Lovrenc Košir«, koju je izdao filatelistički klub u Ljubljani, prevedenu na francuski, njemački i engleski jezik. Tako je »prvi put u historiji filatelije, nasuprot Hillu, službeno postavljen jedan pretendent na titulu idejnog tvorca marke«. God. 1949. pronašao je u arhivu Svjetskoga poštanskog saveza u Bernu M. Lj. Mičić pred-

stavku L. Košira sa svim spisima kojima je Košir tražio od Prvog kongresa Svjetskog poštanskog saveza održanog u Bernu 1874. da mu se prizna primat idejnog tvorca poštanske marke, ali nije u tome uspio. Čitavu ovu dokumentaciju objavio je Mičić 1954. s punom podrškom Kobalu i tvrdnjom da svi dokumenti neoborivo dokazuju da je Košir idejni tvorac poštanske marke. Osvrćući se na tu predstavku Sokol, naprotiv, dokazuje da spomenuta predstavka, odnosno svi po Mičiću objavljeni dokumenti ništa ne dokazuju. Kaže da je ona predstavljala »posljednji Koširev pokušaj za dobivanje prioriteta, na koji je polagao velike i posljednje nade, pa već taj momenat ukazuje da je Košir svojoj predstavi svakako morao priložiti svoje najjače dokaze i argumente kojima je raspolagao«. Upozorava na čudnu činjenicu da ona ne govori u prilog Koširu, nego, naprotiv, sama po sebi obara sve njegove tvrdnje. Iz tih dokumenata vidi se, kako nas autor dalje informira, da je Košir sebe smatrao ne samo idejnim tvorcem poštanske marke, nego istodobno i idejnim tvorcem poštanske reforme kao takve.

Autor prilazi analizi svih dokumenata na temelju kojih se tvrdilo da je Košir preteča Hilla. Upozorava da je misao o Koširovu prioritetu nabačena još 1901. u knjizi A. F. von Schweiger-Lechenfeld, Das neue Buch von der Weltpost, Wien, 353—354, ali bez dokaza. Usprkos tome, taj je pisac bio jedini izvor dosadašnjih tvrdnja o Koširu. Sada kada se 1954. došlo do originalnih Koširevih spisa, kojima je Košir sâm tražio priznanje prioriteta, može se znanstvenije i trezvenije raspravljati o toj raspravi. Autor primjećuje da je Košir u svojoj predstavi Kongresu predložio samo prijepise spisa, da »gotovo svi dokumenti nemaju nikakvih službenih oznaka, kao što su suhi ili mokri štambilji, pečati i slično, koje bi potvrđivale autentičnost njihova porijekla«. Autor, dalje, kritički ispitujući pojedine dokumente dokazuje da u spisu iz 1836, na koji se Košir osobito poziva, jer bi mu se pomoću njega moglo dati prioritet pred Hillom, on sam ne govori o poštanskim

markama, nego o nekom »obračunavanju« pismonosnih, pa čak i »prevoznih prihoda«. Sâm Košir nikada i nigdje ne piše što je u stvari predlagao i kakav je tekst njegova projekta. Košir je, dokazuje autor, tek 1850, dakle 10 godina poslije uvođenja poštanske marke, istupio sa zahtjevom za prioritetom. Košir je priložio i rukopis jednog svog članka iz 1839, za koji tvrdi da je bio namijenjen augzburškim novinama »Allgemeine Zeitung«, a u kojem je taj projekt obrazložio. Autor dokazuje da taj članak nije nikad u tim novinama izišao. Slična je stvar i s drugim spisima. U njima Košir govori, kako autor konstatira, o reformi pismonosnog sistema, a ne o uvođenju poštanske marke. Zbog toga mu i austrijske vlasti ne priznaju nikakav prioritet. Jedini dokument koji bi mogao donekle ići u prilog Koširu jest spis opravništva poslova kraljevine Saske u Beču od 25. VIII 1858. Autor, međutim, dokazuje da je vlada Saske odgovorila kurtoazno, jer ističe da nije upućena u to pitanje, odnosno da i bez toga vjeruje u njegove tvrdnje. Najzad, niti Prvi kongres Svjetskoga poštanskog saveza 1874—75, ne priznaje Koširu prioritet niti njegovu predstavku uzima u razmatranje. Zaključak je autorov da »niti jedan Koširev dokumenat, ni po svojoj formi ni po svojem sadržaju, ne pruža dokaz da je on do zamisli reforme pošte i poštanske marke došao prije Rowlanda Hilla« (90). Košir je tvrdio da je 1864. bio pripremio i jedan članak za novine »Wiener Zeitung«, u kojem da je iznio kako je on još 1836. u gostionici pričao nekom Englezu trgovcu Golvayu o reformi poštanske pismonosne službe. Taj Englez da je navodno s tom reformom upoznao Rowlanda Hilla i tako da je tek tada Hill izišao sa svojim prijedlogom o poštanskoj marci. Autor odbija ovo pričanje kao fantastično. O čitavom tom pitanju autor zauzima ovo stanovište: »Košir je, moguće, u sebi nosio nekakvu nejasnu i nerazrađenu ideju o provedbi nekakve reforme u poštanskom računovodstvu (pismonosne i vozne pošte) koja je bila odbačena rješenjem 1836. Prateći pak razvoj Hillove reforme i njegov uspon, a sam padajući sve niže, Košir je konačno došao na za-

misao da pomoću davanja iskonstruiranih spisa i članaka, ili pak koristeći se prividnom sličnošću originalnih spisa sa iskonstruiranim, te dodavanjem fantastične priče o razgovoru s Golvayem i njegovoj indiskreciji (odnosno spremnosti Hillovoj da ideju za sebe prigrabi) — pokuša sebe prikazati pretečom Hilla« (97).

Smatramo da je bilo vrijedno prikazati ovu raspravu. Vidi se, naime, kako se možemo i u najnovijoj historiji, pa makar i na pitanju historijata poštanske marke, susreti s potrebom da se utvrđuju činjenice, značajne i u svjetskim razmjerima. Ako želimo sebi prisvojiti neki prioritet u svjetskim razmjerima, onda moramo, ako ni s čim drugim, nastupati s dokazanim činjenicama. Dok se ne pronađu jači dokazi da je naš zemljak Lovrenc Košir zaista preteča Hilla — autor s pravom sumnja da bi netko mogao u tom pogledu učiniti više od lično zainteresiranog Košira — moramo ustrajati uz mišljenje izneseno u ovoj raspravi da dosadašnji dokumenti u prilog prioritetu Košira nisu dovoljno jaki i, prema tome, ne spominjati ga kao preteču Hilla.

Ovom zgodom možemo napomenuti da je dr. V. Sokol napisao niz rasprava iz historije pošte i prijenosa vijesti kod nas, koje mogu zainteresirati i povjesničare (usp. prikaz sadržaja PTT arhiva 1—6, u Arhivskom vjesniku IV).

J. Lučić

JUGOSLOVENSKI ISTORIJSKI ČASOPIS nastavio je svoje, više manje redovito, izlaženje do ljeta 1965. kada je izašao 2. broj za tu godinu. Tada je, zbog novčanih neprilika, nastupio zastoј koji je potrajao do u početak 1966. Prema tome, od prikaza u HZ XVII, 1964, 515—516, objavljena su četiri broja (III 1964, 3 i 4; IV, 1965, 1 i 2). Časopis je i u tim brojevima zadržao svoju revijalnu fizionomiju, s ovim promjenama: u dva posljednja broja unesena je nova rubrika bilježaka, pod naslovom »Nove knjige i rasprave«, a od 4. broja 1964. pojavili su se u JIČ-u prvi prilozi na makedonskom i slovenskom jeziku. Na taj je način ča-

sopis i u jezičnom pogledu dobio jugoslavensko obilježje.

Iz poslijeratnog razdoblja ne donose ovi brojevi nijedan prilog. Na doba NOR-a odnose se članci: V. Kljaković, Oslobođilački rat naroda Jugoslavije i učešće Talijana u ratu protiv Sovjetskog saveza (III/4, 73—92); R. Pajović, Formiranje četničke nezavisne grupe nacionalnog otpora (III/4, 53—72); A. Hristov, Pripreme za obrazovanje Antifašističkog so-branja narodnog oslobođenja Makedonije (IV/2, 21—38); H. Hadri, Okupacioni sistem na Kosovu i Metohiji 1941—1944 (IV/2, 39—60). Pojedina pitanja iz razdoblja stare Jugoslavije obrađuju P. Milosavljević, O broju komunističkih poslanika izabranih u Ustavotvornu skupštinu (III/4, 19—36); J. Bojović, Napredni jugoslovenski studentski pokret u Pragu 1929—1935 godine (III/4, 37—52) i Ž. Avramovski, Uticaj jugoslovensko-bugarskog pakta od 24. januara 1937. godine na odnose između članica Balkanskog sporazuma (IV/2, 3—20). Doba I Svjetskog rata zastupano je samo s raspravom D. Šepića, Srpska vlada, Jugoslavenski odbor i pitanje kompromisne granice s Italijom (III/3, 37—56). Problematika XIX st. zastupana je sa dva priloga: M. Ekmečić, Spoljni faktor u procesu sazrijevanja balkanskih revolucija 1849—1878. godine (III/3, 3—36) i M. Stojković, Društveno-politički i sociološki pogledi V. Karadžića u odnosu prema Dositejevima (IV/1, 27—40), a starija razdoblja s jednim jedinim prilogom A. Stojanovskog, Moriovo vo XV-XVI vek (III/4, 3—18).

O metodološkim pitanjima raspravljaju: B. Grafenauer, Problemi metodologije istorijskih nauka u svetlu nekoliko novih radova o metodologiji istorije (IV/1, 41—68), i N. Petrović, Filozofija istorije i istorijski metod Slobodana Jovanovića (IV/1, 3—26). Problemi jugoslavenske historijske nauke predmet su diskusije, održane 25. IV 1964. u Komisiji za ideološki rad Centralnog komiteta SKJ uz sudjelovanje B. Đurđeva, M. Ekmečića, M. Britovšeka, A. Krešića, J. Marjanovića, D. Zografskog, R. Čolakovića, V. Vlahovića

(III/3, 57—94) i M. Gross, P. Morače, M. Brandta, Š. Đuranović, I. Katardžieva (III/4, 93—107).

U rubrici »Diskusija«, osim spomenutih priloga o stanju naše historiografije, G. Stanojević, Oko tumačenja jednog dokumenta (III/4, 108—113), polemizira s B. Đurđevom o nekim pitanjima crnogorske povijesti u XVII st.; N. Klaić i J. Šidak završavaju svoju diskusiju o odnosu P. Zrinskoga prema kmetovima u doba urote 1670. (IV/1, 83—92), a F. Klopčić prikazuje polemiku između D. Kermavnera i F. Zwittera o tzv. jugoslavenskom kongresu u Ljubljani 1870 (IV/2, 73—89).

U rubriku »Prilozi« uvršteni su članci vrlo različitog karaktera. M. Budimir, Iz novije balkanske onomatologije (IV/1, 69—72) ispituje porijeklo nekih naziva i imena; A. Lebl, Mađarski radikalizam i Vojvodina 1900—1918 (IV/1, 73—82), piše u povodu knjige Györ. Fukásza o toj grupi i stranci (1960); B. Grafenauer, Italijanski srednješkolski učbenici in problemi zgodovine jugoslovenskih narodov (IV/2, 61—72), sadržava referat o povijesti naših naroda u talijanskim udžbenicima, izrađen još 1962. Prikaz I. Karamana o »Prilozima za ekonomsko-socijalnu historiju u ediciji 'Studia Historica' Mađ. ak. nauka 1951—1964« (III/3, 95—108), pripada, u stvari, rubrici »Prikaza i kritika«.

U ovoj rubrici, koja bi trebala da bude još opsežnija, nalaze se, među ostalima, ocjene sovjetske Istorije Jugoslavii II od J. Marjanovića (III/4, 133—139); Janković - Krizmanove Građe o stvaranju jugoslavenske države od B. Hrabaka (III/4, 139—143); knjige H. Mommsena o soc. demokraciji i nac. pitanju u A.-U. od M. Gross (IV/2, 93—101); Bumbić - Slipičevićeve Istorije Rusije i SSSR-a od R. Lovrenčića (III/3, 113—120), Sl. Gavrilovića (III/4, 1211—124), M. Valentića (IV/2, 90—93) i dr.

Među časopisima, T. Raukar prikazao je Radove Odsjeka za povijest Filoz. fak. u Zagrebu 1—4 (III/3, 129—136) i Ja-dranski zbornik V (IV/2, 128—131).

Osim spomenutih rubrika, JIČ donosi i izvještaje o »Ustanovama i organizacijama« te »Kongresima, konferencijama i savetovanjima«.

ACTA HISTORICA JUGOSLAVIAE naslov je nove edicije koju pokreće Savez društava historičara Jugoslavije na engleskom i francuskom jeziku. Prema prvobitnoj zamisli, ona treba da u svojim godišnjim svescima upozna stranu javnost s važnijim historijskim raspravama koje su posljednjih godina objavljene u našim časopisima ili knjigama (ako ne prelaze opseg od 30 str. JIČ-a). Osim toga, u program edicije uneseni su i informativni prikazi o našim historijskim časopisima, znanstvenim ustanovama i sl. Prvi svezak, s oko 350 str., treba da izađe u toku 1966. Glavni urednik je prof. dr. Ivan Božić, a članovi redakcionog odbora jesu: M. Ekmečić, I. Katardžiev, V. Melik, E. Pašalić, V. Skoko i J. Šidak.

NAUČNO ZASJEDANJE O IVANU MAŽURANIĆU, koje je pripremila Matica Hrvatska, održano je u Zagrebu 8. i 9. X 1965. uz sudjelovanje 36-orice aktivnih učesnika i stranih slavista iz 12 zemalja. Od njih su 24-orica istupila s odužim referatima ili kraćim diskusionim prilogima, u kojima je, prije svega, s dosta novih podataka i pogleda svestrano osvijetljen Mažuranićev književni rad i njegovo mjesto u razvoju hrvatske književnosti, a u referatu J. Šidaka ocijenjeno je i njegovo značenje kao političara, koji je od 1848—80. utisnuo dosta jak osobni pečat političkom razvoju Hrvatske.

Referati i neki diskusioni prilozi — poneki i znatno prošireni — objavljeni su u br. 9—10 za g. 1965, str. 345—605, Matičina časopisa »Kolo«, koji je dvobroj, na taj način, postao u stvari oveći zbornik posvećen Ivanu Mažuraniću. Referat J. Šidaka, Ivan Mažuranić kao političar (349—383), dopunjen je ovdje sa 108 bilježaka; osim bibliografskih i arhivalnih podataka, one sadržavaju različita objašnjenja koja potanje potkrijepljuju neke

važnije tvrdnje referata ili ispravljaju neke netačne tvrdnje u dosadašnjoj literaturi.

PRVI RADNI SASTANAK MAĐARSKIH I JUGOSLAVENISKIH HISTORIČARA, u skladu s programom suradnje koji je na kraju 1964. utvrđen na konferenciji dviju delegacija u Budimpešti (usp. JIČ IV/1, 154—157), održan je u Rijeci od 9.—11. XII 1965. Prema želji mađarskih historičara, diskusija je obuhvatila dva problema: Hrvatsko-mađarski odnosi 1848 (do oktroiiranog ustava 4. III 1849) i Prijelaz iz feudalizma u kapitalizam na selu. U diskusiji, koja je uglavnom vođena na njemačkom jeziku, sudjelovali su s mađarske strane Arató Endre i Varga Janos, od kojih je prvi poznat po svojim brojnim radovima o nacionalnom pitanju u Ugarskoj do 1848. a drugi po nedavno objavljenoj knjizi o agraru u Ugarskoj prije revolucije. Jugoslavenski učesnici diskusije bili su: Slavko Gavrilović, Arpad Lebl i Jaroslav Šidak, od kojih je potonji podnio referat o hrvatsko-mađarskim odnosima, polažući pri tom težište na najvažnija sporna ili otvorena pitanja u nauci. Diskusijom su upravljali predsjednici obiju delegacija — E. Molnár i D. Janković.

U diskusiji, koja je vođena u prijateljskoj atmosferi i s mnogo uzajamnog razumijevanja, objašnjena su različita pitanja, među kojima je osobito značenje pripalo ulozi bana Jelčića u hrv.-mađarskom sukobu i razvoju agrarnog pitanja u Ugarskoj u toku revolucije. U prvom pitanju usvojen je, kao rezultat, zaključak koji ulogu Jelčića svodi na pravu mjeru, ističući one objektivne uvjete u mađarskoj i hrvatskoj politici koji su je tek omogućili, kao i njegov austroslavizam, a o drugom pitanju je J. Varga dao vrlo iscrpan prikaz.

Na završnoj sjednici utvrđen je program daljnjeg rada, a idući sastanak određen za početak 1967. u Budimpešti.

šk.

HRVATSKA POVIJEST NA IV KONGRESU HISTORIČARA JUGOSLAVIJE U SARAJEVU (16. — 18. XI 1965).

Kao i prethodni, III kongres, održan 1961. u Ljubljani, tako je i ovaj imao donekle jubilarno obilježje. U čast 20-godišnjice proglašenja republike, oba referata pročitana u plenumu odnosila su se na problematiku NOR-a (V. Strugar, Stvaranje Socijalističke Jugoslavije, i H. Čemerlić, Bosna i Hercegovina u NOB):

Rad se kongresa odvijao u četiri sekcije s određenom okvirnom tematikom i to: I prehistorija i antika — Iliri, Kelti i Tračani na području Jugoslavije; II starija historija jugoslavenskih naroda do kraja XVIII st. — Problemi kulture i društveno-ekonomskih odnosa u srednjem vijeku. Migracije i njihove posljedice; III Novija historija jugoslav. naroda do 1918. — Nacionalni problemi kod jugoslav. naroda; IV Historija Jugoslavije i jugoslav. naroda od 1918. Obje posljednje sekcije, s najvećim brojem referata, radile su pretežno u po dvije subsekcije. Ova činjenica, kao i smještaj pojedinih sekcija na različitim, međusobno dosta udaljenim mjestima, oduzela je pojedinim učesnicima mogućnost da sudjeluju u radu više sekcija. To se pogotovu nepovoljno odrazilo na rad II i III sekcije, dijelom tematski tijesno povezanih, iako je u prvoj od njih vremenski okvir, bez opravdana razloga, proširen na svu povijest naših naroda do početka XIX stoljeća.

U II sekciji održani su ovi referati iz hrvatske povijesti: N. Klaić, Historijska podloga hrvatskog glagoljaštva u X i XI st. (autoreferat opsežnije rasprave, koja izlazi u »Slovu«); J. Lučić, Veze Dubrovnika i donje Dalmacije u XIII st.; i I. Kampuš, Urbanistički razvitak Gradeca u XIII st. u svjetlosti novijih istraživanja (uvršten u ovaj svezak HZ pod naslovom: Prilog postanku srednjovjekovnog Gradeca). U tijesnoj vezi s hrvatskom poviješću bio je i referat Sl. Gavrilovića, Migracije sa Balkana u Srem i Slavoniju od 1699—1815.

Najveći broj referata iz hrvatske povijesti, u svemu deset, podnesen je u III

sekciji. To su: M. Gross, Problem trijalizma u Hrvatskoj uoči I svjetskog rata; B. Krizman, Hrvatske političke stranke i stvaranje Jugoslavije (1914—1918); D. Šepić, Italija i jugoslavensko pitanje u I svjetskom ratu; Lj. Kuntić, Riječki list »Echo (Gazzetta) di Fiume« i 1861. godina; M. Valentić, Značenje pripajanja Hrvatsko-slavonske krajine Hrvatskoj; M. Despot, Ekonomsko-društveno stanje Hrvatske u vrijeme Bachova apsolutizma; I. Karaman, Uloga trgovačke buržoazije u privrednom i društvenom razvitku Hrvatske u XIX st.; R. Lovrenčić, Hrvatsko-srpski odnosi u Dalmaciji na prijelazu iz XIX u XX st.; V. Oštrić, O stavovima socijalista u Hrvatskoj prema nacionalnom pitanju do g. 1902; i J. Šidak, Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici u XIX stoljeću.

U IV sekciji samo je H. Matković pročitao svoj referat: Samostalno-demokratska stranka u razdoblju Vidovdanskog ustava. Svi ostali prijavljeni i u program uneseni referati, uglavnom članova Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu, nisu podneseni jer referenti nisu ni stigli na kongres. Na samom početku kongresnih rasprava, predsjedništvo je naknadno odobrilo unošenje u program dvaju neprijavljenih referata V. Muse i D. Ivina.

Udio hrvatskih arheologa i historičara u I sekciji sastojao se od referata: D. Rendića — Miočevića, Ilirski vladari u svjetlu epigrafskih i numizmatičkih izvora (izlazi, u nešto proširenom obliku u idućem svesku HZ); M. Suića, Problemi urbanizacije jadranskih antičkih naselja; i V. Paškvalina, Tragovi religije autohtonog stanovništva u Bosni i Hercegovini za vrijeme Rimljana.

Uza sve to što su, za razliku od dosadašnjih kongresa, mnogi prijavljeni referati otpali zbog odsutnosti referenata ili nemogućnosti da ih prisutni referenti na vrijeme pripreme, sve su sekcije, osim prve, oskudijevale na vremenu. Pokazalo se da vrijeme ograničeno u pravilu na 20, a ponekad produženo i na 25 ili 30 minuta, nije bilo dovoljno za iscrpnije

izlaganje nekih važnijih tema, a vremenska stiska nije se ni na diskusiju povoljno odrazila. Međutim, interes brojnih učesnika ostao je do kraja neoslabljen.

Svakako je iskustvo posljednjih dvaju kongresa pokazalo da se broj sekcija mora ubuduće povećati, a broj referata znatno smanjiti, ako želimo da maksimalno trajanje referata proširimo do pola sata i uz to razvijemo plodniju diskusiju. Osim toga — pokazalo se da je smještaj svih sekcija na jednom mjestu neophodan preduvjet svakom uspješnijem radu kongresa, na kojem sudjeluju mnogi historičari sa širim interesom za različita razdoblja, bez obzira da li se pri tom upravljaju pedagoškim ili znanstvenim razlozima.

šk.

JUGOSLAVENSKA HISTORIOGRAFIJA NA XII INTERNAC. KONGRESU HISTORIJSKIH NAUKA U BEČU.

Od rimskog kongresa 1955, na kojem je jugoslavenska historiografija prvi put poslije rata službeno istupila na jednom međunarodnom forumu, nije ona po broju učesnika i diskusionih priloga bila tako dobro zastupana kao na XII internac. kongresu historijskih nauka koji se od 29. VIII do 5. IX održao u Beču. Uza sve to, ne može se reći da je ona, u odnosu na druge zemlje, našla u programu kongresa ono mjesto koje bi s pravom mogla zauzeti. Uzrok tome leži u činjenici da ona, iz objektivnih razloga, nije mogla po svojem predstavniku sudjelovati u sastavu programa, u kojem se odrazila potpuno izmijenjena struktura kongresa. Ni jedna od tzv. velikih tema nije dodijeljena Jugoslaviji, a od referata priznata su joj samo dva: D. Đorđevića, *Les efforts des peuples des Balkans pour accéder à l'indépendance politique et économique de 1874 à 1914*, i B. Đurđeva, *Stände, Klassen und die Revolution in der Geschichte*, koji je u stvari bio jedan od koreferata uz glavnu temu »*Les classes dirigeant de l'Antiquité aux Temps modernes*«. Kao što je to urađeno za prošli, XI kongres u Stockholmu, tako je i ovom prilikom referat D. Đorđevića podijeljen

na kongresu u svojoj znatno proširenoj redakciji, u obliku knjige.

Komunikacije, u trajanju od 20 minuta, zamijenjene su na ovom kongresu diskusionim priložima tzv. eksperata, koji su od nacionalnih komiteta bili već unaprijed prijavljeni, ali su i drugi učesnici imali mogućnost — ako je, dakako, preostalo dovoljno vremena — da sudjeluju u diskusiji svojim kraćim intervencijama. Cilj koji se na taj način htio postići, tj. da se doista diskutira o referatima, i sada je samo djelomično postignut, iako je diskusija bila ponegdje vrlo živa i interesantna.

Od jugoslavenskih historičara istupili su kao eksperti ili diskutanti: Lj. Aleksić, F. Čulinović, Vl. Dedijer, T. Gjurgjević, B. Grafenauer, M. Gross, I. Katardžićev, M. Kos, D. Kovačević, B. Krizman, J. Lučić, J. Marjanović, J. Pleterški, N. Petrović, J. Šidak, S. Vilfan, B. Vranešević, D. Zografski, F. Zwitter i M. Ž. Živanović — u svemu 20. U cjelini može se reći da je sudjelovanje jugoslavenskih historičara bilo zapaženo i dobro primljeno, iako je upravo s njima u vezi došlo do dvaju incidenata koje oni nisu izazvali i koji su u njima morali ostaviti stanovit oječaj nelagodnosti. Dok je predsjednik kongresa F. Engel-Janossy našao na završnoj sjednici u plenumu dostojan način da ispravi pogrešku koju je u jednoj komisiji počinio, D. Kosev je ostao dužan da to učini, iako je, kao predsjednik jedne komisije, teško povrijedio pravila i kongresa i osnovne taktičnosti kada je referat D. Đorđevića podložio kritici poslije referentove zaključne riječi.

U posljedni čas, već na samom početku rada kongresa, stigla je pošiljka knjiga koja je omogućila da i jugoslavenska historiografija bude dolično zastupana na velikoj izložbi knjiga (knjige su kasnije darovane Nacionalnoj biblioteci u Beču). Usporedo s knjigom D. Đorđevića, učesnicima kongresa podijeljena je i knjiga »*Historiographie yougoslave 1955—65*«, koja se nadovezuje na izdanje »*Dix années d'historiographie yougoslave 1945—1955*«, iako je izrađena na potpuno drugi način. Na žalost, osim mnogih, često besmislenih pogrešaka koje su nastale prilikom prevođenja, u njoj nisu nigdje navedeni autori

pojedinih tekstova, od kojih su neki ponegdje prekršili osnovni princip redakcije unoseći u tekst ocjene koje prelaze dopuštene granice objektivnog izvješćivanja. Nigdje nije u predgovoru knjige iznesena niti činjenica da članovi redakcije nisu, zbog žurbe u pripremanju toga izdanja, uopće izvršili konačnu redakciju tekstova. Štaviše, jedan tekst iz pera jednog člana redakcije, s mnogim podacima o radovima hrvatskih historičara, nije uopće ni ušao u knjigu — bez sumnje pomutnjom koju je prouzrokovala spomenuta žurba.

Ovi nedostaci i propusti nisu samo naišli na opravdanu osudu onih koji su se zbog njih osjetili povrijeđeni nego su članove redakcije izložili teškim optužbama za koje oni ne mogu snositi odgovornost. Budući da je, osim toga, prvenstveno njima B. Đurđev opravdao i svoju ostavku na funkciji direktora i člana redakcije JIČ-a, a nigdje dosada (mart 1966) nije objavljeno saopćenje koje bi moglo i trebalo da javnost obavijesti o postanku ove knjige i udjelu pojedinih članova redakcije u njoj, donosimo ovdje pismo koje je 5. XII 1965. uputio Povijesnom društvu Hrvatske jedan od triju članova redakcije — Jaroslav Šidak. Pismo glasi:

»Od časa kad se na XII Internacionalnom kongresu historijskih nauka u Beču oko 1. IX o. g. počela dijeliti »Bibliographie yougoslave 1955—1965«, koju je u povodu toga kongresa izdao Savez društava historičara SFRJ, pojavljuju se stalno nesporazumci oko redakcije i autora ovog izdanja. Budući da i ja, kao jedan od članova redakcije i autor tekstova o hrvatskoj historiografiji do 1914, uvijek ponovo dolazim u priliku da, zbog neupućenosti i dezinformacija, odgovaram za različite propuste ovog izdanja u kojima nisam imao nikakva udjela, smatram svojom dužnošću da Odbor obavijestim o radu na tom izdanju prije nego što to učinim u javnosti.

Savezna je uprava povjerila redakciju Bibliografije J. Tadiću, B. Grafenaueru i meni, a tehničku brigu oko njezina izdanja prenijela na Istorijski institut u Beogradu, kojem je J. Tadić direktor. Konceptija izdanja potječe od B. Grafenauera

i mene, a mi smo dvojica preuzeli i dužnost da izradimo poglavlja o slovenskoj odnosno hrvatskoj historiografiji do 1914. Predlagali smo da se na isti način obrade i druga poglavlja, ali do toga nije došlo — iz razloga, koji mi nisu ni danas poznati.

Redakcija nije održala ni jedan zajednički sastanak, nego je J. Tadić održao po jedan odvojeni dogovor s B. Grafenauerom i sa mnom. On me je, među ostalim, izvijestio i o tome da rukopisi slabo pristižu a neki (na primjer, makedonski) ne odgovaraju uopće svrsi i da se neki instituti ne odazivaju pozivu, zbog čega je bio primoran da sav rad prenese na članove svog Instituta. Pri tom je moje tekstove — kako je sam izjavio — uzeo za podlogu ovom radu, smatrajući da će se na taj način moći najlakše izbjeći neujednačenost ostalih tekstova.

Zbog oskudice u vremenu, pojedini su tekstovi bili odvojeno prevedeni od većeg broja prevodilaca, i redakcija, u cjelini, nije ove prijevode uopće vidjela. Da se taj nezahvalan posao mogao uopće na vrijeme privesti kraju, mislim da je uglavnom zasluga druga R. Samardžića, kome je J. Tadić ovu zadaću povjerio.

Prema tome, osim koncepcije izdanja i vlastitih tekstova, B. Grafenauer i ja nemamo u njegovu redigiranje nikakva udjela. Ni predgovor izdanja nije nam dostavljen na odobrenje. Utoliko je naše iznenađenje bilo veće kad smo vidjeli da nigdje nije navedeno ni jedno ime autora i kad smo tek na osnovu razgovora s pojedinim učesnicima na kongresu saznali da se neki, od nas predloženi, suradnici ne nalaze uopće među autorima (D. Janković, J. Marjanović, B. Đurđev). Ni danas nije mi poznato tko je, kao autor, odgovoran za tekstove od 1914. dalje, a upravo o njima ima najviše primjedaba — često vrlo opravdanih. Nije mi poznato ni to zašto je otpalo poglavlje o metodološkim priložima, prvobitno dodijeljeno B. Đurđevu, i zašto nije ušlo cijelo jedno poglavlje moga teksta pod naslovom: II Općenita djela i prilozi, u kojem sam obuhvatio radove mnogih hrvatskih historičara (V. i G. Novak, M. Kostrenčić, Zl. Herkov, St. Gunjača, Stj. Antoljak, N. Klaić, Stj. Pa-

vičić, L. Katić i dr.). Ovaj je propust u toliko teži, što ovi radovi nisu više nigdje u tom izdanju spomenuti, pa se može dobiti dojam da sam ih hotice izostavio (iako je pri tom ispušteno i nekoliko mojih priloga).

Već na samom kongresu predložio sam B. Grafenaueru da o svemu tome damo u JIČ izjavu i na taj način tačno razgraničimo odgovornost pojedinih članova redakcije. Nacrtno ove izjave trebalo je da sastavi B. Grafenauer, ali on to, na žalost, nije učinio. Prema njegovu usmenom dogovoru sa S. Čirkovićem, koji je poslije J. Marjanovića preuzeo redakciju JIČ-a, trebalo bi da J. Tadić, koji se u izdanju Bibliografije spominje kao »redacteur en chef« (u pisanju tekstova nije sudjelovao, iako mu je prema prvobitnoj koncepciji bilo dodijeljeno poglavlje o Dubrovniku), objavi sam takvu izjavu. Tek u slučaju da to on ne učini, trebalo bi da uslijedi izjava B. Grafenauera i mene.

Budući da se na taj način pruža mogućnost različitim dezinformacijama da još dosta dugo bujaju na ovoj našoj plodnoj historiografskoj njivi, smatrao sam potrebnim da o svemu tome obavijestim Upravni odbor, a da uz to u idućem HZ-u objelodanim cijeli moj tekst o hrvatskoj historiografiji, dopunjen daljnjim poglavljima.

Na kraju se ponovo vraćam na moj prijedlog koji sam u zaključnoj riječi podnio kongresu jugoslavenskih historičara u Sarajevu: da se ova Bibliografija, ispravljena i dopunjena, izda uskoro za našu javnost na hrvatsko-srpskom jeziku. Samo na taj način mogli bi se, barem donekle, ispraviti brojni propusti njezina francuskog izdanja.«

Jaroslav Šidak

TREĆI INTERNACIONALNI KONGRES ZA EKONOMSKU HISTORIJU

Treći internacionalni kongres za ekonomsku historiju (Dritter Internationaler Kongress für Wirtschaftsgeschichte) održan je u Münchenu od 23. do 27. augusta 1965.

Može se odmah istaći da je *Internacionalno udruženje za ekonomsku historiju* na ovom kongresu nedvojbeno dokazalo, kako brojem svojih učesnika tako i ozbiljnim razmatranjem važnih pitanja iz ekonomske historije, opravdanost svoga postojanja; ono je time definitivno stalo u red sličnih međunarodnih organizacija.

Prema popisu delegata, koji su najavili svoj dolazak na kongres, a koji je bio sastavljen prije samog kongresa, dakle, bez naknadnih korekcija, broj učesnika kretao se oko 574 iz ovih država:

Argentina, Australija, Austrija, Belgija (15), Brazilija, Čehoslovačka (11), Danska (15), Engleska, Finska, Francuska (79), Gana, Grčka, Hongkong, Indija, Irska, Italija (26), Izrael, Japan (8), Jugoslavija (6), Južna Afrika, Kanada (9), Koreja, Luksemburg, Mađarska (8), Malaja, Meksiko, Nigerija, Nizozemska (14), Njemačka — Zapadna i Istoč. (116), Poljska (8), Portugal, Rumunjska, Siera Leone, Sjedinjene Države (49), Sovjetski Savez (17), Španija, Švedska (15), Švicarska (9), Tunis, Turska.

Pada u oči da na Njemačku otpada 28% od svih delegata. To se gotovo uvijek događa kod takvih i sličnih međunarodnih skupova, da domaćin proporcionalno učestvuje većim brojem delegata (i gostiju) nego ostali. Također pada u oči i to da je preko polovice učesnika bilo samo iz tri države: Njemačke, Engleske i Francuske. Na to je, dakako, utjecalo mnogo momenta i okolnosti, počevši od financijskih mogućnosti do razvijenosti ekonomske historije i stvarnog broja naučnih radnika koji se njome bave.

Na kongresu odvijao se rad na plenarnim sjednicama i u sekcijama (15). Zapravo, delegati su najveći dio svog rada obavili u sekcijama. U njima su se podnosili i čitali referati, vodila diskusija o veoma različitim pitanjima iz ekonomske historije. Mislim da neće biti bez interesa, ako se na ovom mjestu spomenu barem najvažnije teme o kojima se raspravljalo.

1. Tehnički pronalasci i njihovo širenje u pojedinim granama proizvodnje, a prije svega u tekstilnoj i željeznoj. Diskusija je pokazala da je njihovo širenje u pojedini-

nim dijelovima svijeta za vrijeme propadanja feudalizma i nastajanja kapitalizma (XVIII i XIX st.) znatno pridonijelo razvitku proizvodnih snaga uopće.

2. Proizvodnja i produktivnost u poljoprivredi. U diskusiji su uzeti u obzir mnogi socijalno-ekonomski i prirodni faktori, (konfiguracija tla, klima i sl.), koji su u pojedinim razdobljima utjecali na veći ili manji produktivitet u poljoprivredi i tako određivali njenu strukturu.

3. Napuštene (iščezle) manje ili veće nasobine, prvenstveno seoska mjesta (Wüstungen, Les villages désertes) i posljedica toga na rast stanovništva i proširenje plodnog zemljišta. U obradi ove problematike najdalje su otišli njemački i francuski ekonomski historičari, koji su svoja istraživanja obično poduzimali zajedno s geografima i arheolozima.

4. Struktura poduzeća (trgovačkih kuća, banaka, industrijsko-rudarskih i drugih poduzeća). U diskusiji se manje govorilo o samoj strukturi poduzeća, a mnogo više o njihovoj ulozi i utjecaju u društvenom uređenju. Nitko im nije osporavao njihovu važnu ulogu u razvijanju ekonomskog organizma u pojedinim zemljama, ali se pri tom nije propustilo istaći i to da su ona, osobito u novijoj historiji, u bezobzirnoj težnji za bogaćenjem i monopolnim položajem često vršila koban utjecaj na društveni život nekih naroda.

5. Zdravlje čovjeka, proizvođača, kao nezamjenjiva činioca u razvitku ekonomskog života. Bolesti, a prvenstveno masovne bolesti, obično su svojim negativnim posljedicama kočile ili rastakale proizvodne snage.

6. Odnos stanovništva prema privredi. Toj je temi obraćena posebna pažnja, što je posve razumljivo, jer je stanovništvo nezamjenjivi činilac u društvenom životu uopće; ono izgrađuje društvo i radi njega društvo i postoji, zato se ono uvijek i posvuda javlja u društveno-historijskom procesu. U samom pak društveno-ekonomskom životu ono vrši dvije osnovne funkcije: proizvodnju i potrošnju, bez kojih nema ni ekonomike ni društva.

7. Stanje ekonomske historije u okviru historije starog vijeka. U referatima i diskusiji istaknuta su mnoga interesantna pitanja, poznavanje kojih može koristiti i ekonomskom historičaru u razmatranju i rješavanju sličnih pitanja iz novije historije.

8. Stvaranje i oblikovanje radničke klase (ili, kako je u programu rečeno, klasâ!), prvenstveno industrijskog radništva od početka XVIII st. do danas. Pri tom je istaknuta odlučna uloga radničke klase u nastajanju i oblikovanju modernog društva i njegove materijalne osnove.

9. Opskrba velikih evropskih gradova u srednjem i novom vijeku. Opskrba velikih gradskih aglomeracija je otvarala i donosila sobom niz važnih ekonomskih i drugih pitanja. Ona je, kako se to u diskusiji moglo utvrditi, poticala i razvijala robno-novčane odnose u agraru, umnožavala saobraćajnice, ubrzavala trgovinu itd.

10. Neravnomjerni privredni razvitak, odnosno nerazvijene i razvijene regije u pojedinim zemljama. O toj temi je naš delegat dr Danica Milić podnijela zapažen referat.

11. Nadnice i privreda. U diskusiji je bilo osobito istaknuto da su nadnice odvijek bile veoma važan činilac u oblikovanju privrednog organizma.

12. Međunarodna trgovina. Ona je bila obuhvaćena i osvijetljena u velikom vremenskom razdoblju i na širokom prostanstvu.

13. Porezi i privreda. Taj je problem osvijetljen u svim razdobljima, počevši od srednjeg vijeka do naših dana, i to kako za evropske, tako i za neke vanevropske zemlje. Tako široko postavljena i razrađena tematika, kao i njeno značenje u ekonomskoj historiji potakla je i omogućila vrlo plodnu diskusiju.

14. Evolutivni put vlasništva (nekretnine i pokretnine). U diskusiji se moglo utvrditi da je svaka društvena proizvodnja i dioba proizvoda povezana s odre-

denim faktičnim vlasništvom i da ono kao društveno-faktična kategorija daje svoj pečat sveukupnoj proizvodnji.

15. Nastajanje kapitala u ekonomici u opće, njegova podjela, kamatnjak, struktura investicija itd.

Ovim, dakako, nije iscrpljena lista manjih, a u suštini značajnih, pitanja kojima se kongres bavio, ali i to, što je ovdje navedeno, svjedoči da se on bavio složenim i važnim pitanjima ekonomske historije. On nije samo provjerio dosadašnje rezultate iz ekonomske historije, već je uz to nesumnjivo dokazao da se ekonomska historija, kao dio društvene-historijske nauke, razvila u posebnu naučnu disciplinu.

Referati i diskusije bili su vrlo ozbiljno shvaćeni, temeljito pripremljeni, uvijek na potrebnoj znanstvenoj visini, tako da je čitav rad na kongresu protekao u radnoj i plodnoj atmosferi. Tome je pridonijela i besprijekorna organizacija (uzorno djelovanje kongresnih organa), koju su proveli Institut za socijalno-ekonomsku historiju te Društvo za socijalno-ekonomsku historiju u Münchenu, pod rukovodstvom prof. dr. F. Lütgea.

Ivan Erceg

Historija na VI Međunarodnom kongresu slavista 1963.

Na V Internac. kongresu slavista, koji je održan 1963. u Sofiji, zaključeno je da se idući kongres sastane 1968. u Pragu. Budući da su na posljednjem kongresu prvi put sudjelovali i historičari (usp. o tome JIČ III, 1964, br. 1, 135—139, i HZ XVII, 1964, 511—513), u Internac. komitet

ušla su i dva historičara iz Bugarske i Čehoslovačke. Taj je komitet na svojoj sjednici u Beču, potkraj mjeseca rujna 1965, utvrdio tematiku VI kongresa, podijeljenu u pet skupina (i sekcija).

Historijske teme, obuhvaćene zajedničkim naslovom: V Općeslavistički povijesni problemi, jesu ove:

1. Osnovni problemi povijesti slavistike.
2. Postanak ranofeudalnih država i njihovi uzajamni odnosi.
3. Značenje bogumilstva, reformacije i humanizma u slavenskim zemljama.
4. Razvitak ideja i programa slavenske uzajamnosti u XVIII—XX st.
5. Slavenski narodi za drugog svjetskog rata; njihov socijalni i kulturni razvoj u poslijeratnom razdoblju.

Prema zaključku Internac. komiteta, »nacionalnim slavističkim komitetima i organizacijama stavlja se u dužnost da pripreme prethodne prijedloge konkretnih tema referata i znanstvenih saopćenja radi razmatranja na idućoj sjednici Komiteta. Nacionalne popise predlaganih naslova referata i znanstvenih saopćenja s imenima autora i s navođenjem odgovarajućih kongresnih tema treba slati prezidijumu Komiteta u Pragu (Valentinská 1). Poželjno bi bilo da ti prijedlozi stignu u Prag do 1. VI 1966«.

Napomena redakcije. Uz članak J. Šidaka, Još jednom o ilirskom »Branislavu«, koji je objavljen u prošlom HZ (XVII, 1964, 385—392), izostala je pometnjom bilješka da se ovaj članak nadovezuje na prilog Lj. Durkovića — Jakšića, Nekolike primedbe o Liščevom članku »Oko »Branislava« i njegova urednika« (HZ XVI, 1963, 249—267), podvrgavajući neke njegove tvrdnje i zaključke kritičkom razmatranju.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

IVAN KAMPUŠ

OLEG MANDIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB